

Odnos Stjepana Hefera prema njemačkoj manjini u Slavoniji od sredine tridesetih godina prošlog stoljeća do 1943. godine

Rad se bavi odnosom Stjepana Hefera prema njemačkoj manjini u Slavoniji od sredine tridesetih godina prošlog stoljeća do 1943. Kao istaknuti politički djelatnik, Hefer nastoji, u vrijeme borbe za rješavanje hrvatskog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji, osigurati jedinstvo hrvatskih i njemačkih seljaka. Usporedno s jačanjem hrvatskog seljačkog pokreta, presudnu ulogu u pozicioniranju folksdojčera u političkom smislu imaju njemačke kulturne i društvene organizacije inspirirane nacističkom ideologijom. Hefer navedeno smatra velikim problemom i zbog toga u svojoj privatnoj arhivi dokumentira različite događaje koji svjedoče o sukobima i pogoršavanju odnosa između Hrvata i Nijemaca. Proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske njegova uloga, kao velikog župana, u provedbi uredaba ustaške države bila je profesionalno birokratska. Ipak problem s domaćim Nijemcima postaje još veći. Pojave koje je Hefer detektirao bile su jedan od razloga sve veće orijentacije Hrvata u Slavoniji prema partizanskom pokretu.

Uvod

Stjepan Hefer¹ bio je važan protagonist političkih i društvenih kretanja u Slavoniji u razdoblju nakon Prvog i do kraja Drugog svjetskog rata. Njegova je politička karijera bila određena angažmanom koji je imao u Hrvatskoj seljačkoj stranci (dalje: HSS). Ovdje je djelovao veoma marljivo na institucionalnoj izgradnji stranačkih ogranaka – svojom energijom unosi je sadržaj u mnoge društvene organizacije HSS-a. No njegova je politička karijera obilježena i angažmanom

¹ Stjepan Hefer (Čepin, 1897 – Buenos Aires, 1973), osječki advokat, društveno i politički aktivan u čitavom međuratnom razdoblju kao član Hrvatske republikanske seljačke stranke (od 1925. te sporazuma Radića i Pašića stranka mijenja ime u Hrvatska seljačka stranka /dalje: HSS/). HSS-ov srednje rangirani dužnosnik, narodni poslanik za kotar Valpovo u dvama izbornim ciklusima (1935. i 1938). Hvaljen od strane birača kao vrijedan i sposoban političar. Nakon osvajanja Kraljevine Jugoslavije od strane sila Osovine, postaje veliki župan Velike župe Baranje sa sjedištem u Osijeku. Aktivno zastupa politiku vjerske konverzije Srba s pravoslavne na katoličku vjeru, odgovoran je za ratne zločine i genocid počinjen nad Romima, Srbima i Židovima. Nakon rata je u odsutnosti optužen kao ratni zločinac. Živi u Argentini pod imenom N. Josifović. Jedan je od osnivača Hrvatskog oslobodilačkog pokreta i njegov predsjednik nakon smrti Ante Pavelića. (LEČEK 2008: 189-191, 237; RADANOVIĆ 2019: 168-171)

u administrativnoj strukturi ustaške države, gdje je djelovao kao veliki župan u najgore vrijeme prisilnih vjerskih prijelaza, progona, pljačkanja, zatvaranja i ubijanja Roma, Srba, Židova, komunista, HSS-ovaca, masona i drugih. Uz Ivana Morvina i Ćirila Kralja – ustaških stožernika i Viktora Penza – predstavnika Njemačke narodne skupine u Osijeku, Stjepan Hefer snosi odgovornost za izgradnju sabirnog logora u Tenji i deportaciju osječkih Židova, kao i za uništenje Roma.² Njegova arhiva svjedoči i o otvaranju logora u Đakovu, u čiju je organizaciju bio posebno upućen. Ova dimenzija njegove biografije pokazuje krivnju u kaznenom, moralnom i političkom smislu i ne može se opravdavati činjenicom da ustašama i pripadnicima Njemačke narodne skupine nije bio po volji i da je u „više navrata štitio Srbe, Židove i HSS-ovce“.³ Svjedokom njegova društvenog angažmana, kako u Osijeku tako i na području Slavonije, bogati su povijesni izvori.⁴

Veoma interesantan dio Heferove arhive čine spisi naslovljeni „Njemačka narodna skupina – razno 1937-1943“ koji se nalaze u skupini dokumenata nazvanih „Poslovi velikog župana“, koje je Hefer skupljao i organski povezao u cjelinu te prikupio nezanemarliv broj dokumenata. Dokumenti sadrže prepisku između Hefera kao politički važnog člana HSS-a u Slavoniji s različitim predstavnicima njemačke manjine od 1934. pa do vremena Drugog svjetskog rata i uspostave i trajanja Velike župe Baranje. Dokumenti svjedoče o sukobu između nacista⁵ izniklih iz redova jugoslavenskih folksdojčera i masovnog nacionalno-integrirajućeg seljačkog pokreta u Hrvatskoj⁶ sa svim reperkusijama političkog populizma. Radi se o prepisci stranačkog članstva o problemu koje su imali s nacističkim simpatizerima, pa i nacistima u raznim slavonskim mjestima, ali i Heferovim žalbama na postupanje Njemačke narodne skupine u Velikoj župi Baranja ministarstvima Nezavisne Države Hrvatske (dalje: NDH) i vodstvu Njemačke narodne skupine u NDH itd.⁷

² ODAVIĆ 1967: 210; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2006: 127, 129; VOJAK, PAPO I TAHIRI 2015: 315-316; o zločinu nad Srbima u Kometniku i Voćinu te Heferovoj odgovornosti vidi RADANOVIĆ 2019: 166-167.

³ LEČEK 2008: 287.

⁴ Heferova arhiva važan je svjedok vremena; gradivo koje čini ovaj fond nalazilo se na tavanu bivše kuće Stjepana Hefera (današnja Ulica kardinala Alojzija Stepinca, nekada Beogradska ulica u Osijeku). Gradivo je popisao i preuzeo arhivist Kamilo Firingner 1956., a nedavno su ga ponovno sredili zaposlenici Državnog arhiva u Osijeku. Ono velikim dijelom obuhvaća Heferovu javnu djelatnost kao političara – člana HSS-a, odvjetnika u političkim procesima u kojima je, primjerice, branio i komuniste nakon prekršaja Zakona o zaštiti države. Hefer je pomagao rad mnogih masovnih organizacija HSS-a, poput Seljačke sloge, Hrvatskog radničkog saveza, Seljačke zaštite i drugih.

⁵ PANAYI 2000: 158; BURLEIGH I WIPPWEMANN 2003: 18-22; BETHKE 2009: 577, 588-589, 603.

⁶ BETHKE 2009: 533, 535-537.

⁷ Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAOS), HR-DAOS-1177, kut. 17, omot Njemačka narodna skupina.

Folksdojčeri u politici HSS-a do 1940, problem asimilacije i reakcije

Položaj njemačkog naroda u Slavoniji između dvaju svjetskih ratova obilježen je rezom u političkim, ekonomskim i kulturnim odnosima nastalima raspadom Austro-Ugarske Monarhije. Početak ovog razdoblja označava iseljavanje osoba lojalnih bivšoj političkoj zajednici. Radilo se ponajviše o pripadnicima asimiliranih elita, plemstvu njemačkog podrijetla, ali i pojedincima koji dobivaju otkaz u administraciji, učiteljima i sličnim zanimanjima. Svijest o potrebi zaštite manjina u demokratskim društvima onog vremena bila je duboko u povojima. Manjine su u pravima bile izjednačene s većinskim stanovništvom, jamčila im se sloboda vjeroispovijesti, upotreba materinskog jezika u privatnim i trgovačkim odnosima, mogućnost udruživanja, osnivanja dobrotvornih, vjerskih i socijalnih ustanova, škola (jamči se nastava na materinskom jeziku u osnovnim školama, uz učenje i službenog jezika) itd. Zajamčena prava nisu obuhvaćala upotrebu manjinskog jezika u komunikaciji s tijelima izvršne ili sudske vlasti, upotrebu manjinskog jezika kao nastavnog u srednjoškolskom obrazovanju, kao ni proporcionalno sudjelovanje u vlasti ovisno o udjelu manjinske zajednice u ukupnom stanovništvu. U odnosu prema nacionalnim manjinama vidljiva je tradicionalna navada države da manjine asimilira ili kontrolira.⁸

Glavnina Nijemaca se u Slavoniju naselila tek u drugoj polovini 19. stoljeća, s područja Banata, Bačke i Baranje. Ovdje jeftino kupuju zemlju od još siromašnijih domaćih poljoprivrednika. Budući da su ovi doseljenici velikom većinom bili katolici, crkva i školski sustav Trojedne Kraljevine imali su značajnu ulogu u njihovoj integraciji s okolnim stanovništvom. Potaknuti težnjom za većom društvenom uključenošću, visoki srednji i viši će se društveni slojevi osječkih Nijemaca do 1910. asimilirati s Hrvatima. Seosko je stanovništvo uglavnom oskudijevalo u obradivim površinama. Nisu se brinuli o nacionalnome, već im je na pameti bila privreda. Značajniji utjecaj na očuvanje njemačkog identiteta na ovim prostorima imala je protestantska vjera. Asimilacija se dodatno pojačala dvadesetih godina 20. stoljeća utjecajem Katoličke crkve, miješanih brakova, ali i HSS-a.⁹ Folksdojčerske elite, koje u ovom razdoblju nastaju iz kruga seoske i gradske srednje klase, odupiru se ovim pritiscima. Svoje njemstvo razvijaju tijekom studijskih putovanja ili, što je bilo rjeđe, stipendijama na studiju u Austriji ili Njemačkoj. Njemačka se do 1929. rijetko ili oprezno miješala u odnose vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prema folksdojčerima. Sredstva koja su se izdvajala za *Kulturbund* značajnije rastu tek nakon 1927.; potporu pružaju različita društva, od kojih se do 1939. najviše isticalo *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (VDA).¹⁰

⁸ JANJETOVIĆ 2005: 73, 75, 117, 137-139.

⁹ Isto: 73, 152, 169, 207; GEIGER 2001: 44, 62, 72, 106-108; ISTI 1991: 321; BETHKE 2009: 76, 95, 123-127, 133-134, 187, 279, 379; vidi BIČANIĆ 1937: 8-12.

¹⁰ BETHKE 2009: 236-240, 296-298, 302.

Na području Slavonije između dvaju svjetskih ratova njemačke su škole postojale u manjim protestantskim selima – Hrastovac, Mlinska, Kapetanovo, Ivanbrijeg, Brezik. Folksdojčeri koji su velikom većinom bili katoličke vjere djecu su slali u hrvatske škole. Osnivanje Švapsko-njemačkog kulturnog saveza u Novom Sadu 1920. lokalne su vlasti u Hrvatskoj tumačile kao odluku koja se ticala samo Vojvodine. Liberalni osječki časopis *Die Drau*, primjerice, ovaj događaj nije popratio niti jednom viješću, dok je njemački katolički tisak u Osijeku *Christliche Volksblatt* osnivanje spomenutog društva okarakterizirao opasnošću za katoličku vjeru. Stranka Nijemaca uspijeva se učvrstiti u Sarvašu na lokalnim izborima 1927, a nastojanje seljana da osnuju školu na njemačkom jeziku sprečavaju kotarske vlasti. Prepreku širenju *Kulturbunda* predstavljat će obrazovanje; prema nekim je procjenama manje od 10% slavonskih folksdojčera čitalo i pisalo njemački jezik. Veći broj mjesnih organizacija *Kulturbunda* osniva se u Slavoniji od 1932, što je bila posljedica promjena u međunarodnim odnosima (nakon zabrana rada ove organizacije, uvođenjem Šestosiječanjske diktature, *Kulturbund* ponovno započinje s radom 28. kolovoza 1930).¹¹

Jačanje utjecaja nacističke Njemačke na folksdojčere u podunavskim zemljama nije u Kraljevini Jugoslaviji prošlo nezamijećeno. U Vojvodini će još 1933. banske uprave iznositi stavove kako Nijemci sa studija sa sobom donose nacionalsocijalističku ideologiju. Javnost je u Kraljevini različitim sredstvima informiranja bila upoznata s činjenicom da se u okviru legalnih kulturnih društava njemačke narodne manjine u Jugoslaviji provodi, po Trećem Reichu financirana, nacistička propaganda. Otvoreni javni istupi u smjeru nacionalsocijalizma započinju od 1934. populističkom retorikom i pompom Obnovitelja protiv dotadašnjeg vodstva *Kulturbunda* koje je imalo slabe rezultate rada u zajednici, ali je bilo motivirano političkim funkcijama i optuživano za korupciju.¹²

U ovom duhu, u Osijeku početkom 1936. Branimir Altgayer¹³ osniva Kulturno i dobrotvorno udruženje Nijemaca (*Kultur-Wohlfahrtsvereinigung der Deutschen*,

¹¹ Isto: 272-281, 313, 319-322, 379, 406; JANJETOVIĆ 2005: 185. Stranka Nijemaca se 1924. otvoreno svrstala uz opoziciju, zbog čega je njemačka manjina kažnjena raspuštanjem *Kulturbunda* 11. travnja i. g. Deset mjeseci kasnije organizacija je ponovno dobila pravo djelovanja, no većina vlasništva udruženja nije vraćena.

¹² BETHKE 2009: 382, 391; GOLDSTEIN 2004: 387, 434-435; JANJETOVIĆ 2005: 197, 200-202, 230; vidi BIBER 1966: 36.

¹³ Branimir Altgayer (1897. – 1950.), istaknuti član njemačke zajednice u Slavoniji i jedan od protagonista ideja Obnoviteljskog pokreta. Zaslužan za širenje nacionalsocijalističke ideologije među slavonskim seljacima. Gradski vijećnik u Osijeku ispred JRZ-a od 1937. do 1939., kasnije kratkotrajno prelazi u HSS. Spominje ga se kao ambicioznog i beskrupuloznog u ostvarivanju svojih karijernih ciljeva. Denuncijacija Viktora Penza da je u liberalnom listu *Die Drau* radio sa Židovima pripisuje se Altgayeru. Potencira nacističku ideologiju i antisemitizam, ne samo ideološki već i u praksi. Nakon uspostave NDH imenovan je vođom Njemačke narodne skupine na ovom prostoru. Odgovoran za pretvaranje *Kulturbunda* u nacionalsocijalistički ideološki aparat

dalje: *KWVD*). *KWVD* je, osim pomoći iz Njemačke, podršku dobio i od dijela Jugoslavenske radikalne zajednice (dalje: *JRZ*) s ciljem da oslabi *Kulturbund*, no posebno HSS koji je računao na podršku domaćih folksdojčera.¹⁴ Pokret se veoma brzo širio i sredinom 1938. imao je 86 mjesnih grupa. Uz pomoć kadrova iz Bačke i Banata, *KWVD* je relativno brzo uspio probuditi nacionalnu svijest pohrvaćenih Nijemaca u istočnoj Slavoniji.¹⁵ Vlastima je bilo jasno da se društvo nije bavilo isključivo humanitarnim i kulturnim djelovanjem. To je bila organizacija s izraženo političkim i ideološkim ciljevima. *Kulturbund* je u dvadesetima 20. stoljeća pojam naroda objašnjavao kulturom, u čemu je bitnu ulogu imao jezik. Narod je kao kulturna kategorija nadilazio etničku pripadnost. Ovo je, s druge strane, ograničavalo opseg djelovanja društva među folksdojčerima u Hrvatskoj. Ideološki se diskurs *KWVD*-a koristio definicijom naroda s čisto biološko-darvinističkim određenjem, kako bi se iz korpusa nacije izbacili narodi koji ne pripadaju pravilnom određenju rase (pasmine). Narod je shvaćen kao organizam izgrađen na staničnoj razini utemeljenoj u krvi. Folklor postaje povijest, etnička orijentacija propagira se kao modernizacija. Time se dobila šira baza od one određene jezikom i kulturom, no stvoren je i novi ideološki obrazac koji je uključivao neopaganizam, odbojnost prema kršćanskom Bogu i usmjerenost čitave zajednice (Njemačka narodna skupina) prema realizaciji ideoloških ciljeva nationalsocijalizma, čemu je sve trebalo podrediti.¹⁶

„Poduzeti u vezi s Nijemcima“ – Heferovo nastojanje da Nijemce zadrži u redovima HSS-a

Protumjere zbog političkog instrumentaliziranja folksdojčera, za Hefera i njegove istomišljenike na području valpovačkog kotara, predlagale su se već krajem 1935.¹⁷ Mnogi folksdojčeri aktivno sudjeluju u radu HSS-a, a njihovo bi opredjeljenje za „kukasto društvo“¹⁸ značilo slabljenje stranke u nacionalno miješanim

---

s ovlastima pritiska na članove. Suodgovoran, kao i sama organizacija, za progon Židova. U sklopu hijerarhije nacističke strukture vlasti redovito šalje izvještaje Himmlerovoj organizaciji *Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi)*, zaduženoj za provedbu politike *Lebensraum*, i ne može ga se smatrati umjerenim političarom. Vršni visoke dužnosti u Vladi NDH. Kratko boravi na Istočnom bojištu, pred kraj je Drugog svjetskog rata izbjegao u Austriju, da bi ga Britanci 1946. izručili Jugoslaviji. Okružni sud u Zagrebu osudio ga je na smrtnu kaznu 1950., vidi GEIGER 2001: 126; ISTI 2002: 77-78 i d.; ISTI 1999: 575-576; BETHKE 2013: 168-169, 205, 213, 255-258, 283.

¹⁴ BIBER 1966: 53-56, 67-68.

¹⁵ JANJETOVIĆ 2005: 307; vidi i GEIGER 2001: 127.

¹⁶ BETHKE 2009: 276, 406-407; ISTI 2013: 18, 259; vidi PLESSNER 1997: 60-75, 119, 123.

¹⁷ LEČEK 2008: 236.

¹⁸ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 10, Poslovi narodnog zastupnika, Politička udica Veliškovci 20. 11. 1937.

krajevima u vrijeme kada je stranka prema javnosti morala iskazivati monolitnost. Od ovih se Nijemaca zahtijevalo da zadrže kontrolu nad *Kulturbundom* kako ne bi došao u ruke neprijatelja. Nakon lokalnih izbora u Savskoj banovini, održanih krajem kolovoza 1936, HSS uvodi čvrstu stranačku stegu, koordinaciju s članovima viših tijela stranke, kao i još aktivnije djelovanje u narodu s pomoću masovnih organizacija u kojima su se okupljale stotine tisuće seljaka i građana. Iste godine stranka osniva i vlastite paravojne organizacije koje nastaju kao reakcija i na državno nasilje. Prema Altgayeru, Seljačka je zaštita u mnogim mjestima, gdje je to politici odgovaralo, iskazivala netoleranciju, pa i teror. Primjeri podijeljenog identiteta slavonskih folksdojčera, za HSS i/ili *Kulturbund*, bili su vidljiviji što su češće bili predmetom političkih kalkulacija.¹⁹

Trzavica s Nijemcima bilo je i ranije; tako iz sela Berak u Srijemu Hefer dobiva pismo datirano 24. rujna 1934. u kojem Ferdo Gerstner piše o pogibiji jednog seljanina. *Kulturbund* je u selu bio osnovan 1933, a za njegova je predsjednika bio izabran Strauch (kasnije postaje i načelnik mjesta). „Nijemci su sve više izazivali Hrvate, a u ekstremnom pogledu su tražili da im se daju skoro sve propovijedi, iako Nijemci ovdje nisu ni živjeli sedamdeset godina ranije.“ Preuzimaju potpunu kontrolu nad vatrogasnim društvom „koje im služi kao avantgarda“.²⁰ Incident koji dovodi do pogibije Đure Stojanovića zasigurno je predstavljao kulminaciju sukoba.

Dana 10. rujna 1934. održavala se vatrogasna proslava u Slakovcima kojoj su prisustvovali vatrogasci iz Berka. Uobičajena zabava mladih tih dana bilo je kolo koje se u Berku igralo oko oraha kraj Općine. Način ponašanja omladine smetao je načelniku Općine Straucha „te je napit, policajcima zapovjedio da pucaju u te Hrvate. On je veli Jugoslaven.“ Žandari se nisu miješali, no tada jedan mladić odlazi u zgradu Općine u zahod, načelnik ga je dočekao i išamarao. Ovo je za ostale iz kola značilo da moraju pomoći svojem kolegi, Strauch lupi i drugog mladića, a treći mladić ošamari Straucha. Pred sumrak, kad su se vatrogasci vratili iz Slakovaca, nastaje pomutnja: „...rulja mladića oboružani sjekirama odluči navaliti na hrvatske kuće i ubiti svakoga koga sretnu od Hrvata“. Pred svojom kućom sjedio je Gjuro Stojanović sa svojom majkom. Njega ubiju „probivši mu s više udaraca lubanju, a njegovu staru majku zasjeku sjekirama po glavi“. Ukućani Luke Mitrovića pobjegli su na tavan, a vatrogasci su im na kući polupali „šalufe“. U istrazi dan kasnije uhićena su četvorica Hrvata i više Nijemaca. „Da stvar skrenu na drugo polje odu u Beograd i tuže mene da su moji bunjevčani kad su me selili pjevali hrvatske pjesme u mom dvorištu, a ujedno podrugljive pjesme o Geđama. Ja sam bio na preslušanju u srezu, gdje mi se uzima za zlo i to što sam na grobu pokojnika spomenuo da je Hrvat... Pod načelno, sreski mi otvoreno reče da se

¹⁹ LEČEK 2015: 27-42; CIPEK 2015: 13-15; GRGIĆ 2015: 102-105; BETHKE 2009: 534, 536.

²⁰ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, omot Poduzeti u vezi s Nijemcima, Ferdo Gerstner 24. 9. 1934. pismo o zločinu u Berku.

hrvatsko ne smije spominjati. Međutim su njih sedmorica bili u zatvoru kod suda i evo jučer svi pušteni kući. Zar da ovaj zločin ostane bez kazne?“²¹

Politički pritisci na Nijemce u Slavoniji zbog opredjeljivanja prema nacističkom ideologiziranju javljaju se najkasnije krajem 1935. O tome svjedoči pismo Heferu koje je primio od Franje Marinovića, svećenika iz Vuke. On piše kako ga je posjetio Adam Milla u pratnji s „jednim gospodinom“ iz Osijeka i kako ga moli da intervenira kod „naših ljudi na Vuki... da nebi njemu i drugim njemcima pravili neprilike“. Adam Milla nije četiri dana bio kod kuće jer se bojava domaćih ljudi koji su mu prijetili. Marinović u nastavku objašnjava kako je pokušao Mili objasniti da je ponašanje domaćih ljudi prema Nijemcima u Vuki reakcija na činjenicu da se Nijemci prema svim režimima ponašaju udvorno, na što mu se ovaj „ispričavao svime i svačim“. Pisac Heferu dodaje da se on ne želi miješati u njegov posao, ali ga moli da se „dobrim ljudima oprost“ jer da je praštanje kršćanski.²²

Prevaga nacistički usmjerenih kadrova unutar *Kulturbunda* je početkom 1938. potaknula neke slavonske Nijemce da se sklone pod okrilje seljačke stranke. Nažalost, ne znamo o kome se radilo jer nam je poznato samo Heferovo pismo naslovljeno „Dragi prijatelju!“. U pismu iz siječnja 1938. stoji da nitko nema ništa protiv *Kulturbunda*, no Heferu smeta činjenica da se njegovo vodstvo miješa u politiku i pri tome ne ostavlja slobodu izbora svojim članovima. Nepoznatom pošiljatelju predlaže da sâm osnuje organizaciju prosvjetnog tipa, čitaonicu ili slično, a da u političkom smislu pokaže solidarnost s HSS-om. Pri tome ne bi imali obvezu slušati „one iz Kulturbunda niti one iz Novog Sada niti one iz Osijeka“. A koga bi trebao slušati, Hefer će mu objasniti usmeno.²³

Pismo iz Gunje od 11. rujna 1939. potpisuje Pavao Matić, šef željezničke stanice u Gunji, a supotpisuje ga Ivan Vučićević, umirovljeni potpredsjednik Rajeva Sela. Sukobima između Nijemaca i Hrvata daje podlogu u djelovanju režimskih političara i općinskih činovnika, no svemu daje i dublju pozadinu. „Pogotovo ćete vi doktore ovo razumjeti kao Hrvat, ali podrijetlom Nijemac. U prijašnja vremena naši sa Švabama i obratno držali su zajedno. Koliko Švaba je bilo boraca najodlučnijih za našu hrvatsku stvar... Sada je počela žestoka haranga, ovdje promatram trojcu državnih službenika Srba, koji su se složili i naše huškaju na Švabe i obratno... Bio sam službeno u mnogim mjestima po Bačkoj i Banatu i imao sam prilike da vidim i osjetim žalosne činjenice, kako su vlasti prijašnjih godina huškali Švabe protiv nas. Nije mnogo trebalo, jer kako vam je poznato u

²¹ Isto.

²² Isto, Franjo Marinović pismo iz Vuke 24. 12. 1935.; o suradnji njemačkih političara s vladama Jugoslavenske narodne stranke i Jugoslavenske radikalne zajednice vidi JANJETOVIĆ 2005: 201-202, 307.

²³ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, omot Poduzeti u vezi s Nijemcima, Heferovo pismo od 4. 1. 1938.

ovim krajevima Nijemci pogotovo inteligencija žestoki su madžaroni. Tako na primjer u Banatskom Karlovcu u razgovoru sa župnikom Nijemcem proizašlo je da mrze Hrvate jer su Hrvati krivi što je propala Mađarska.“²⁴

Hefer nastoji održati suradnju između Nijemaca – pristaša HSS-a i Hrvata. Kako bi očuvao jedinstvo, krajem 1937. raspušta ogranak stranke u Veliškovcima i na mjesto potpredsjednika stranke predlaže Josipa Hirgeslera. Hirgesler je kao Nijemac imao zadatak držati *Kulturbund* u selu pod svojim nadzorom, a izvještaji govore da je tada u selu u tajnosti bila osnovana i Seljačka zaštita. Ove promjene bile su u vezi s prikupljanjima potpisa Nijemca za otvaranje njemačke škole. Pisac dopisa ističe kako je protiv škole na materinskom jeziku svega nekolicina osoba, a ovdašnje Nijemce naziva „kukastim društvom“ koje se priklonilo JRZ-u. Pokušaji HSS-a nisu urodili plodom. U mjesnom *Kulturbundu* održavaju se predavanja različitih nacističkih propagatora. Miško Vrbanac 15. ožujka 1939. izvještava da je u selu gostovao Josip Mayer koji je za članove društva održao predavanje na kojem je rekao da se Nijemci drže hrabro jer će za nekoliko dana čuti njemačke bombardere. Problem je nastao kad su govornika vatrogasci dočekali u stavu miru i pozdravili ga vojničkim pozdravom. Na vijest o tome Seljačka zaštita krenula je u akciju („...kad smo mi to saznali zaštita je išla na stanicu i da ga hapsi“), no Mayer je, izgleda, shvatio što mu se sprema pa ih je izbjegao. Idući su dan žandari na temelju prijave tražili od pojedinaca izjave. Mayer je govorio da je ovo „druga Poljska“, misleći pri tome na izloženost folksdojčera asimilaciji. Odlazio je s članovima *Kulturbunda* po selu „popisivati Nijemce za Bund koji nije pristupio tomu su rekli mi smo vas obavijestili pravovremeno a nemojte kasnije reći nismo o tome ništa znali.“ U pismu Vrbanac dodaje kako su neki članovi *Bunda* zbog ovih događaja bili kod Altgayera koji im je rekao „neka Hrvati paze da ne bi prošli kao Česi.“²⁵

Pitanje rješavanja problema njemačkih osnovnih škola bilo je ustupak Stojadinovićeve Vlade Trećem Reichu i sve više dolazi na dnevni red u poslovima lokalne samouprave. Problem je bio kako osigurati manjinama nastavu materinskog jezika a da se ne ostvari zahtjev *Kulturbunda* za odvajanjem u posebne škole. Prvi primjer dolazi nam upravo iz Veliškovaca, gdje Miško Vrbanac u pismu Heferu od 7. veljače 1939. piše o stanju u selu nakon pada Stojadinovićeve Vlade. Nastavlja kako će u selu 11. veljače biti upis u „Bundes školu“. Donosi obavijest kako je Janko Dvoržak bio u kotarskom središtu, gdje mu je činovnik Begović rekao: „Što mislite da je Hitler već tu?“ Nijemci su se nadali da će im odvajanje u posebnu

²⁴ Isto, Pismo Pave Matića iz Gunje, 11. 9. 1939.

²⁵ LEČEK 2008: 236; DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 10, Politička udica. Veliškovci 20. 11. 1937.; Isto, kut. 17, pismo Miška Vrbanca iz Veliškovaca od 15. 3. 1939.; GEIGER 2001: 133; BETHKE 2013: 218.

školu biti odobreno.²⁶ S druge strane, Heferu 13. rujna 1939. piše Antun Bauman iz Valpova da ga Nijemci traže da im se osigura „dnevni sat za učenje Njemačkog jezika“, ali da i učenje službenog jezika bude na latinici. Bauman ga obavještava da imaju razred od 40 učenica i učenika te da će se o plaćanju nastave oni sami pobrinuti. Hefer mu odgovara da su njihovi zahtjevi opravdani, ali da se ne mogu riješiti odmah.²⁷ Početkom 1940. isto pitanje javilo se u selima Kravice i Josipovac (kraj Osijeka), a tada se rješava i problem pohađanja nastave na njemačkom jeziku za đake u Valpovu. Traženi nastavni sat bio im je osiguran, a izdvajanje u posebne škole nisu tražili.²⁸ U lipnju iste godine folksdojčeri dobivaju pravo na samostalne škole, no problem će im predstavljati manjak prostora i neprikladni učitelji.²⁹

Heferovo izbjegavanje Altgayera

Kada je postalo jasno da će Altgayer biti na listi JRZ-a, Hefer mu se obratio u neobveznom razgovoru. O tome nas razgovoru od 25. lipnja 1937. Altgayer obavještava jer Heferu šalje dopis u kojemu stoji, „povodom činjenice da jedan dio pripadnika njemačke narodne manjine u savskoj banovini sarađuje sa sadašnjom Vladom...“, da on ovim putem želi učiniti javnima Heferove riječi, koje su navodno glasile: „...sada nam ne preostaje drugo, nego da protiv Vas povedemo borbu do istrage. Dobro da smo sada na čistom, Ja sam u mom kotaru već poduzeo potrebne mjere.“ Altgayer ističe kako je ova njegova izjava važna za njega i njegove sunarodnjake, odnosno da će „biti u budućnosti od ogromne važnosti“.³⁰

Hefer mu idućeg dana odgovara da izvrće njegove riječi te da mu zbog toga i on mora odgovoriti u pisanom obliku. Prema njemu, Altgayer je izdvojio dvije rečenice koje su čitavom razgovoru dale drugačiji smisao. Hefer je povjerovao kada ga je Altgayer uvjeravao da on i njemu odani Nijemci ostaju i nadalje solidarni „u borbi sa hrvatskim seljaštvom...“ i ciljevima seljačkog pokreta. Podsjeća ga na obećanje da će „Nijemci samo voditi svoju kulturnu djelatnost sa zadaćom, da se održe i dalje napreduju.“ Pamfletski dodaje kako je hrvatski seljački pokret oduvijek imao za takva nastojanja razumijevanja, pa „i u najtežim prilikama, a i danas imade“. Prema onome u što je Altgayer Hefera uvjeravao tek je poneki pojedinac iz vodstva Nijemca, iz taktičkih razloga, trebao glasovati za režimsku

²⁶ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, omot Poduzeti u vezi s Nijemcima, Pismo Miše Vrbanca od 7. 2. 1939.

²⁷ Isto, Pismo Antuna Baumana iz Valpova od 13. 9. 1939. i odgovor Hefera Baumanu istog datuma.

²⁸ LEČEK 2008: 235.

²⁹ BETHKE 2009: 577.

³⁰ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, omot 1941. Branimir Altgayer dopis Dr. Stjepan Hefer, odvjetnik i narodni zastupnik od 25. 6. 1937.

stranku. Razgovor je, prema Heferu, nastavljen ovako: „...dobro evo sada smo na čisto. Ne preostaje drugo, nego se i s tobom boriti, sada si otvoreno u protivničkom taboru, žalim ali što ćemo. Ja sam u mom kotaru već ovo obavijestio.“ Usput ga kritizira zbog nedostatka načela koje bi kao vođa jednog kulturnog pokreta trebao imati. Zbog toga je Hefer uvjeren da ga pravi njemački seljaci neće slijediti. „Negdanji Branimire, tadanji Sigfride /što si sada još neznam/ ipak nijesam od Tebe očekivao ovakav postupak, i razvoj.“³¹

Nacifikacija jugoslavenskih folksdojčera započinje dolaskom nacista na vlast u Njemačkoj 1933. U ovom će procesu Altgayerova grupa uživati povlašteni položaj, a eliminacija starih kadrova u *Kulturbundu* podudara se s osnivanjem *Volksdeutsche Mittelstelle* (VoMi) 1939. Ova će organizacija uspostaviti operativni i ideološki utjecaj na folksdojčere. Pripadala je „Himmlerovu carstvu“, a odlučivala je i o tome tko će biti u vodstvu *Kulturbunda* u Kraljevini Jugoslaviji.³² Zadatak da sve Nijemce u Slavoniji uključi u *Kulturbund* Altgayer će početi realizirati tek krajem 1940, a tko se od Nijemaca na poziv oglušio dva puta i nije se upisao do 1. siječnja 1941, izgubio bi svoje mjesto u katastru Nijemaca.³³ U proljeće 1940. Sepp Janko (od 6. kolovoza 1939. predsjednik *Kulturbunda* u Kraljevini Jugoslaviji) za sebe uzima titulu *Volksgruppenführer*, čime je *Kulturbund* pretvoren u narodnu skupinu.³⁴ Budući da je uspostavljena i Banovina Hrvatska za koju su se pripremali lokalni izbori, Altgayer postaje vođa *Kulturbunda* za ovo područje. Tom prilikom izjavljuje kako svoj posao ne vidi lakim jer će mu na putu stajati hrvatski nacionalisti, ali i političko vodstvo.³⁵ Altgayer si je u ovom relativno kratkom vremenu izgradio nezavidnu reputaciju među hrvatskim seljacima u Slavoniji. HSS-ovci iz Veliškovaca nazivali su ga kurvom jer „daje svake lijepe riječi Hrvatima“. Seljake je posebno boljelo to što se njihov trud u politici pokazao jalovim. Glas jednog Nijemca vrijedio je više od glasova čitave opozicije: „Što vi Hrvati mislite da ste vi srušili Stojana?“ Dovoljno bi za uvredu bilo da neko iz *Kulturbunda* izjavi: „vi Hrvati ništa ne možete“, a ako bi se pokazalo da uvrede dolaze s najvišeg položaja, onda bi se čulo i ovo: „...ne bude li se ove osobe kaznilo onda zbogom Politika.“³⁶

Manjak kadrova s hrvatske strane s kojim bi uspostavio produktivne političke kontakte Altgayera je vraćao Heferu, a potonji je, s druge strane, još uvijek raču-

³¹ Isto, kut. 19, Hefer Altgayeru od 26. 6. 1937.

³² BETHKE 2009: 254, 502-503, 537, 562, 580-581.

³³ BARIĆ 2002: 107, 136; BIBER 1966: 192-193.

³⁴ JANJETOVIĆ 2005: 309.

³⁵ Isto: 308; BARIĆ 2002: 105; BETHKE 2009: 536.

³⁶ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, pismo Miška Vrbanca iz Veliškovaca od 5. 2. 1939. i 15. 3. 1939.; BETHKE 2009: 535-537.

nao na podršku Nijemaca, pristaša HSS-a. O tome svjedoče pisma koja Altgayer šalje Heferu 23. kolovoza, 31. kolovoza i 28. rujna 1939. U pismu od 31. kolovoza stoji kako nastoji stupiti s njime u kontakt i žali zbog propuštene prilike za razgovor u ožujku 1939. Pismo započinje riječima: „Od našeg zadnjeg razgovora promijenile su se prilike,³⁷ pa ne znam da li si još voljan, da preuzmeš ulogu posrednika između vodstva njemačke narodnosne skupine i mjerodavnih hrvatskih faktora.“ Prema tekstu pisma, izgleda da Hefer izbjegava Altgayera, zaokupljen je drugim stvarima i ne pridaje posebnu pozornost uređenju odnosa između Hrvata i Nijemca, što je, naravno, bilo daleko od istine. U pismu dodaje kako, prema obavijestima koje dobiva s terena, određeni lokalni političari, „koje se ne može smatrati odgovornima“, iznose mišljenja da bi se zbog budućeg poraza nacističke Njemačke već sada trebalo pristupiti likvidaciji njemačke manjine. Nabraja i druge primjere političkih analiza koje polaze od uspjeha koje je HSS imao kod nekih Nijemaca kojima je obećana dodjela zemlje pa ovi nisu glasovali za JRZ. Dodaje i kako je sveprisutna i taktika da se s pomoću „sile, oblasti i oružništva, te škole i crkve“ djeluje na Nijemce kako bi ih se asimiliralo. U okolnostima u kojoj ne bi bilo podrške Trećeg Reicha, Altgayer objašnjava da bi Banovina Hrvatska, „sa svojim velikim pasivnim krajevima i potrebom da dobije što više plodnih krajeva u svom sjevero-istočnom dijelu, koji krajevi ali nisu narodno jedinstveni“, izgubila željenu privlačnost. Pogotovo zato što bi razračunavanje s marksizmom tada „zadavalo glavobolje“, a onda bi i Nijemci i svi ostali izgubili obradive površine koje bi im se dodijelile.³⁸ Iz narednog je pisma vidljivo da se Hefer nije osobno upuštao u razgovor, no Altgayer mu se u pisanom obliku obraća 28. rujna 1939. da je potpredsjednik HSS-a August Košutić odredio da će Hefer biti „održavač veze između hrvatskog vodstva i Nijemaca.“³⁹

Dana 1. veljače 1940. u Valpovu u hotelu „Jost“ održavala se zabava mjesne organizacije Švapsko-njemačkog prosvjetnog saveza. Zabava se odvijala mirno sve dok se u susjednoj sobi nisu začule hrvatske pjesme. Naime, predsjednik ove organizacije je nekoliko dana prije izjavio da se na zabavi smije govoriti njemačkim, a da će ostali biti izbačeni. Zabavi je te večeri prisustvovao i valpovački kapelan koji je, prema napatku, govorio njemačkim, a dizale su se i ruke u nacistički pozdrav. Na zabavu su u neko vrijeme došla jedanaestorica mladih Valpovčana (od 18 do 20 godina), većinom Nijemaca, te počela pjevati slavonske i hrvatske pjesme. Predsjednik mjesne organizacije Klemm opomenuo

³⁷ Dana 26. kolovoza 1939. izdana je Uredba o Banovini Hrvatskoj. Iako se ovakav razvoj događaja objašnjavao kao početak federalizacije Kraljevine Jugoslavije i rješavanje hrvatskog pitanja, postoje i naznake, o čemu piše Mira Kolar-Dimitrijević, da Banovina Hrvatska svojim resursima u potpunosti odgovara potrebama njemačke ekonomije. Vidi KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1976.

³⁸ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, Branimir Altgayer, Stjepanu Heferu od 31. 8. 1939.

³⁹ Isto, Branimir Altgayer, Stjepanu Heferu od 28. 9. 1939.; BETHKE 2009: 535-536.

je „ovo društvo, da se mirno zabavlja, no oni se ovom pozivu nisu odazvali, te su pjevali i lupali sa flašama dalje.“⁴⁰ Budući da su osobe koje su izazivale nered, Pihler i Walter, bile poznate po incidentima, moglo se pretpostaviti da će ovakvo ponašanje izazvati nered, pa i tučnjavu. Predsjednik Saveza odlazi po pomoć redara Kubale u Općinu, ali bez uspjeha. U međuvremenu je do nereda došlo i u plesnoj dvorani, gdje su Pihler i Walter zahtijevali da glazba prestane s izvođenjem njemačkih narodnih plesova te da se svira kukunješće. Predsjednik je i to dopustio, no kada su izazivači zahtijevali da glazba udovoljava isključivo njihovim željama, došlo je do sveopćeg fizičkog obračunavanja. Branitelj optuženih dr. Werk u obrani iznosi kako je žandarmerijska stanica u Valpovu vodila istragu samo protiv članova *Kulturbunda*. „Ova stanica u Valpovu već u samom priređivanju zabave njemaca vidi nešto kažnjivoga te tvrdi, da se iza ove zabave krije nacional-socijalistički duh... žandari nisu našli potrebnim da vode istragu u tom pravcu, da se ustanovi, tko je dao povoda ovoj tučnjavi“. Werkman se žali jer je sud presudio suprotno propisu § 181, t. 2. kaznenog zakona u kojem stoji da sud može osloboditi od svake kazne onoga tko je bez svoje krivnje bio izazvan grubim ili neuljudnim postupkom druge osobe. Nakon prvog ročišta na Kotarskom sudu u Osijeku, koje se bilo održalo 10. svibnja 1940, Hefer se ipak javlja Altgayeru pismom datiranim od 20. svibnja 1940. u kojemu ga obavještava da je primio od njega nekoliko brojeva mjesečnika *Deutschland* i da mu zahvaljuje što mu omogućuje da vidi kako „njemačka stvar“ napreduje. Nakon dvaju ročišta na Kotarskom sudu, Okružni sud potvrđuje kazne Konradu i Bayeru. Ipak, odluka se ovog suda „da odsluže kazne zatvora Konrad 18 dana, Bayer 15 dana, najkasnije od 5. svibnja 1941. godine“⁴¹ nije provela u djelo.

Altgayer će s biskupom Njemačke evangeličke crkve u Kraljevini Jugoslaviji Philippom Poppom 25. lipnja 1940. podnijeti izjavu vlastima Banovine Hrvatske. Žale se na pojavu odstranjivanja dvojezičnih natpisa na privatnim radnjama u čisto njemačkim selima, na zabranu upotrebe povijesnih naziva mjesta u njemačkom tisku i drugim njemačkim tiskovnim izdanjima, što je dovodilo do samovoljne zapljene njemačkih novina od strane općinskih službenika, kao i na nepravedan postupak prilikom lažnih optužbi protiv nacionalno svjesnih Nijemca. „Kada se dokažu neistinite tvrdnje, a nakon što se protiv osoba poduzmu sve mjere sigurnosti po žandarmeriji, kao da se ništa nije dogodilo, bez isprike, kamoli odštete.“⁴² Zahtijevaju da se postupa i protiv podnositelja lažnih optužbi. Pojave nasilja protiv

⁴⁰ Isto, Priziv Fuderer Konrada iz Valpova i Bayer Josipa iz Belišća protiv presude od 14. 9. 1940.

⁴¹ Isto, Priziv Fuderer Konrada; Isto, omot Poduzeti u vezi s Nijemcima, Zabava u Valpovu 1. 2. 1940.; Isto, omot 1940., Arnold Johan i dr. Valpovo protiv Fuderer Konrada.

⁴² Isto, Branimir Altgayer kao potpredsjednik Švabsko-njemačkog prosvjetnog saveza za područje Banovine Hrvatske i Philipp Popp, biskup Njemačko-evangeličke kršćanske crkve u Kraljevini Jugoslaviji i senator, daju zajedničku izjavu vlastima Banovine Hrvatske.

Nijemca u Banovini Hrvatskoj dovode ih do zaključka da je im je položaj mnogo nepovoljniji nego onaj Nijemaca u Dunavskoj banovini, „a pogotovo njemačkih narodnih skupina u drugim zemljama“. Kako bi se situacija poboljšala, „da se ma gdje moramo žaliti na našu sudbinu“, mole bana da se u granicama zakona Nijemcima omogući slobodno priznavanje i ispovijedanje njihove narodnosti, kao i osnivanje novih organizacija, primjerice, u kotarima Vukovar i Derventa. Traže mogućnost osnivanja njemačkih gospodarskih zadruga koje bi bile učlanjene u „Zemljoradničkoj centralnoj kreditnoj zadruzi kao savezu njemačkih kreditnih i privrednih zadruga“ u Novom Sadu. Zahtijevaju i da se Uredba o ograničenju otuđivanja nepokretne imovine za Nijemce u Banovini Hrvatskoj primjenjuje „s barem onoliko olakšica koje sada postoje na području apelacionog suda u Novom Sadu“, da se s Nijemcima ne postupa kao s bespravnim građanima, „koji se unapred ad libitum uvrštavaju u najoslovniju ‘petu kolonu’“. ⁴³

Dva dana kasnije, 27. lipnja 1940, Hefer dobiva Altgayerovo pismo u kojemu stoji: „Ne pretjerujem ako ustvrdim, da je danas stvarni položaj Nijemca u Hrvatskoj od svih njemačkih narodnih skupina u Europi najnepovoljniji.“ „...Sa osobitim žaljenjem morao sam ustanoviti da pretežiti broj hrvatskih političara o položaju, pravima i zahtjevima njemačke narodne skupine imade zastarjele nazore, koji su možda važili prije svjetskog rata i odgovarali ondašnjim prilikama, ili koji bi možda donekle još odgovarali Versailleskom pojmu ‘narodnih manjina’. Altgayer objašnjava kako se iz tiskovnih medija može uočiti „da pitanje njemačkih narodnih skupina u svim zemljama Europe dobiva sve veću važnost i da će svršetkom sadašnjeg rata, ispao on kako god, ovo pitanje biti riješeno.“ Podvlači kako Nijemci vole Slavoniju u kojoj „živimo 100, 150 i 250 godina“, kako gaje iskrene simpatije prema hrvatskom narodu, s kojima su se folksdojčeri osjećali sudbinski povezanim: „bilo bi nam neizmjerljivo žalost, ako bi se na naš položaj i na postupak s nama morali u svrhu našeg narodnog samoodržanja potužiti i tražiti zaštitu. Na predratnim opažanjima i iskustvima temeljeni nazori, da će se Nijemci u banovini Hrvatskoj postepeno ipak asimilirati, su kod današnjeg stanja njihove narodne svijesti /osviještenosti/ posve bezizgledni.“ Heferovo ponašanje, kao i čitavog HSS-a Altgayer uspoređuje s „t. zv. taktikom noja, da se njemačka narodna skupina sa njenim zahtjevima u opće ne želi vidjeti, neće se njeno postojanje moći negirati.“ ⁴⁴

Nastojanje HSS-a da manjinske zajednice, pa i Nijemce, podvedu pod svoju kapu u nacističkim krugovima promatralo se s negodovanjem. Maček je isticao asimilacijsku moć Hrvata, za razliku od Srba, kao vrijednost jer se, prema njegovoj interpretaciji, integracija temeljila na zajedničkim interesima seljaka kao klase.

⁴³ Isto, dokument u potpisu Altgayer i Popp.

⁴⁴ Isto, Branimir Altgayer, Stjepanu Heferu od 27. 6. 1940.

Nakon 1934. sve se teže može govoriti o tome da je proces pridobivanja Nijemaca bio lagan. Mjesto koje su imali u razdoblju trajanja prve južnoslavenske države možemo okarakterizirati položajem između čekića i nakovnja. Njihovo izdizanje iz ovakvog prosjeka moramo povezati s ulogom nacističke Njemačke⁴⁵ koja se borila za prava folksdojčera preko kojih je pretendirala da ovlada i državama u kojima su živjeli. Ipak, i u promijenjenim okolnostima simpatizeri nacista neće uspjeti okupiti sve njemačke glasove. Dakako da je tome pogodovala i kultura demokracije onoga vremena, koja nikako nije jamčila sigurnost slobode govora, a nasilje je kao dio izbornog folklora bilo zadano. Iako je direktiva središnjice za folksdojčere prilikom izbora u prosincu 1938. bila da Nijemci glasaju za JRZ, u Slavoniji je većina glasala za HSS. Ondje gdje su folksdojčeri glasali za Vladu, nerijetko bilježimo sukobe – u Špišić Bukovici kraj Virovitice na izborima 1935. i 1938. U Kučancima se 1938. folksdojčerima razbijaju prozori na kućama, krade stoka, ispaljuju se hici iz vatrenog oružja, zastrašeni građani žele se iseliti. Sličan izvještaj dolazi i iz Zapadne Slavonije.⁴⁶

Nakon uspostave Banovine Hrvatske Vladko Maček, prilikom posjeta predstavnika njemačke zajednice 16. listopada 1939, izjavljuje da im banovinska uprava jamči prava na samostalnost u kulturi, školstvu i gospodarskom razvoju. Ipak, s prostora koji je tada bio u uskom fokusu HSS-a - lokalna samouprava – dolaze pritužbe o pritiscima na domaće Nijemce. Sukobi između Nijemaca lojalnih HSS-u i „Građanske liste“ u kojoj će biti pripadnici *Kulturbunda* nastavlja se i tijekom izbora za lokalnu samoupravu u svibnju 1940. Pravo na obrazovanje na materinskom jeziku predstavljalo je bitnu zapreku skladnih odnosa. Vodstvo HSS-a u Slavoniji zastupa stajalište o pravu Nijemaca na izbor, ali ne i na odvajanje u zasebne škole.⁴⁷ Prava koje su folksdojčeri do tada imali u Mađarskoj i Rumunjskoj Hefer smatra primjerom njemačke propagande koja je imala političku podlogu. Smatra da bi „radi ispravnog odgoja“ nastavu na njemačkom jeziku trebali držati hrvatski nastavnici.⁴⁸

Poslovi velikog župana – Njemačka narodna skupina u Velikoj župi Baranja

Kada je Heferu u svibnju 1941. Slavko Kvaternik nudio mjesto velikog župana Župe Baranja, ovaj nije mogao prikriti svoje iznenađenje. Hefer mu piše da on

⁴⁵ LEČEK 2003: 151, 152, 157; GEIGER 1991: 329; ISTI 2001: 130-131.

⁴⁶ LEČEK 2008: 192, 235-236; ISTA 2015a: 259-261; JANJETOVIĆ 2005: 206-209; LEČEK 2003: 158-162; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1976: 221-223; VOLNER 2008: 116-119; BETHKE 2009: 536-537.

⁴⁷ DAOS, HR-DAOS-1177, pismo Altgayera 27. 6. 1940.; JANJETOVIĆ 2005: 210, 250-252; GEIGER 2001: 129.

⁴⁸ LEČEK 2008: 233, 235.

nije najbolji izbor, smatra da su povijesne prilike takve da je potrebno jedinstvo i disciplina cjelokupnog hrvatskog naroda. „U redovima HSS-a naročito u širokim seljačkim slojevima bi se ovaj moj osamljeni slučaj postavljanja jednog bivšeg hrvatskog narodnog zastupnika na ovakav položaj primio sa stanovitom sumnjom, nepovjerenjem, a možda čak i s negodovanjem. U redovima pak Ustaša, vjerojatno bi se opet krivo gledalo, a možda i predbacivalo.“⁴⁹ Prema Altgayeru, Hefer je i prije uspostave ustaške upravne vlasti na području kotara Valpovo provodio politiku stvaranja ustaških jedinica sastavljenih od Nijemca „protivnika Kulturbunda“ i HSS-ovaca.⁵⁰ Kvaternik ga je smatrao osobom koja je mogla seljake u Valpovštini privoljeti za ustaški pokret. U pismu iz srpnja 1941. hvali Heferove izvještaje o hvatanju komunista u Osijeku i okolici, iako je sva zasluga za hapšenja komunista trebala pripasti Anti Čabriću, policijskom agentu iz prethodnog režima. Kvaternik Heferu piše: „...umoljavam vas, da se sa istom energijom i dalje radi bezobzirno“.⁵¹

Hefer se na dan policijske akcije protiv komunista tek oporavio od bolesti koja ga je prikovala za krevet, kako piše u dopisu ministru uprave. Toga dana, 22. lipnja 1941, on moli ministra za raspoložive kadrove. „Čujem da je u Slatini Srbin Stevo Bogić bivši kot. predstojnik. Ako nemate drugoga, a ja ipak trebam jednog vještog upravnog referenta, a ako protiv tog Bogića ništa ne predleži, molim Vas da ga tada premjestite za referenta k meni u župu, ja se naime ne plašim ne hrvata, jer sam u stanju voditi dobru kontrolu, mene je više strah nesposobnosti, i nepoštenja u ovim teškim vremenima.“ Velike su župe, prema uredbi ustaške vlasti, imale prvo- i drugostupanjski molbeni djelokrug, a kadrovi koji su se Heferu slali prema političkoj liniji nisu zadovoljavali. Ministru uprave Hefer se žali kako „muku muči sa židovskim pitanjem“, mjerama koje su rezultirale čišćenjem administrativnog aparata na području Velike župe Baranja od Židova (potvrde o rasnoj pripadnosti svih djedova, kao i za supružnike, čak i ako su razvedeni ili preminuli). Ured Velike župe bio je opskrbljen namještajem s pomoću opskrbnog lanca Ustaškog stožera u Osijeku jer „legalan način“ – ured Ponova, još nije bio ustrojen (od srpnja 1941). Hefer je, primjerice, svoju kancelariju opskrbio namještajem iz obiteljskog stana baruna Gutmanna u Osijeku. Zbog nedostatka kadrova i neprikladnih državnih institucija posao „nacionalizacije“ bio je prebačen na nekadašnje HSS-ove zadružne organizacije „Radiša“ i „Napredak“. U stvarnosti je ustaška strana nastojala prigrabiti što više, dok se Njemačka narodna grupa trudila da u čitavoj pravnoj

⁴⁹ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 14, Pismo Kvaterniku od 19. 5. 1941. Hefer je tada bio u ravnateljstvu Zavoda za kolonizaciju.

⁵⁰ Predaja izvještaja kod gospodina poslanika 12. V. 1941. o posljednjem razvoju njemačke narodnosne grupe u Hrvatskoj, u: KRNIĆ I KAMINSKI 1962: 17.

⁵¹ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 14, Pismo Slavka Kvaternika velikom županu Heferu; HAS 1965: 258.

proceduri ne bude istisnuta. Kako su Židovi u Osijeku polako ostajali bez svojih kuća i stanova, Hefer im krajem 1941. predlaže da o svojem trošku kod Tenje izgrade za sebe logor. Tada su predstavnici Židovske zajednice odbili prijedlog. Nakon konačne deportacije Židova iz Osijeka, iza njih je, prema Heferovu izvještaju iz kolovoza 1942, ostalo 100 vagona raznovrsnog namještaja koje je trebalo raspodijeliti po radničkim domovima koji su se, prema Pavelićevu nalogu, gradili u Osijeku. Kako je završila Heferova muka s namještajem, nije nam poznato.⁵²

U izvještaju o stanju Njemačke narodne skupine od 12. svibnja 1941. Altgayer iznosi niz razloga zašto je bilo nužno da se zakonski regulira njezin položaj u NDH. Lokalna vlast, manje-više u rukama HSS-a, ne želi zaposliti Nijemce jer tvrde da oni nisu ravnopravni građani s obzirom na to da ne služe u vojsci. U mjestima gdje Nijemci čine većinu stanovništva – kao, primjerice, u Novim Banovcima u Srijemu – ne poštuje se pravo reciprociteta. „Zastave s kukastim križem, marševi, objave i uniforme (što su Srbi djelomično već i podnosili) smatraju se provokacijom hrvatskom narodu kao i prijetnje slobodi i suverenitetu hrvatske države.“⁵³ Reorganizacija *Kulturbunda* u Njemačku narodnu skupinu započinje sredinom svibnja 1941, a osnovana je odredbom sa zakonskom snagom o privremenom pravnom položaju Njemačke narodne skupine u NDH od 21. lipnja 1941. Skupina je na temelju njemačkih zadružnih organizacija trebala postati posrednik i propagator u trgovini i produkciji onih roba koje su bile potrebne industriji Njemačke i obrnuto. Njemačka narodna grupa dobila je potpunu slobodu u ostvarivanju ciljeva nacionalsocijalističke ideologije, a Altgayer kao narodni vođa od NDH dobiva pravo izdavanja dekreta. Reorganizacija u narodnu skupinu Nijemcima je dala oznaku pravne osobnosti s uredima i odjelima, ekonomskim, socijalnim i kulturnim značenjem. U sklopu vojnih formacija NDH, Njemačka narodna skupina imat će i svoje jedinice s vlastitom zapovjednom strukturom. U okviru NDH organski je predstavljala jedan od oslonaca vlasti, sve dok ta vlast ostvaruje interese Trećeg Reicha. U realizaciji nacističke politike Altgayer se oslanjao na kadrove koji su dolazili iz Vojvodine jer među folksdojčerima u Slavoniji nije bilo dovoljno kvalificiranih kadrova.⁵⁴

Organizirana na „Führungs principu“ (sva vlast izvire iz vođine volje), Njemačka narodna skupina u stvarnosti je značila pretvaranje fizičkih osoba u pokretnu imovinu korporacije s krajnjim ciljem povećanja ratnog potencijala Njemačke.⁵⁵ Kolektivističko shvaćanje uloge rada i raspolaganja njegovim plodovima, u odnosu

⁵² Isto, Pismo Ministru uprave 22. 6. 1941.; BETHKE 2013: 248, 252, 255, 277, 325-326, 331, 353, 405; HREČKOVSKI 1963: 331-332.

⁵³ Predaja izvještaja 12. 5. 1941., u: KRNIĆ I KAMINSKI 1962: 17-18.

⁵⁴ GEIGER 1999: 580, 596-598; GROZDANIĆ 1958: 7-8; BETHKE 2013: 257, 262, 279-283, 325-326; Predaja izvještaja 12. 5. 1941., u: KRNIĆ I KAMINSKI 1962: 17-18.

⁵⁵ Usp. BETHKE 2009: 602.

na građansko pravni sustav i slobodu raspolaganja privatnim vlasništvom, može se pročitati u izvještaju Promidžbenog ureda pri Predsjedništvu Vlade NDH od 5. veljače 1942. „...seljaštvu treba predočiti, da živimo u ratnim vremenima, kada svaki član naroda mora pridonositi stanovite žrtve za zajednicu i da će se prema stupnju žrtve i stege hrvatskog naroda mjeriti naša politička sposobnost i naše pravo na samostalan život u vrijeme mira.“ Ova propagandna poruka upozorava hrvatske seljake na ono što bi im se moglo dogoditi ako ne budu pridonosili i donekle bi se mogla usporediti s tekovinama modernizacije, odnosno prodorom kapitalizma u seosku ekonomiju, kad ih ne bi pratila rečenica o mjeranju njihove političke sposobnosti i prava na samostalan život – koja je sličnija kolonijalizmu, kao i kulturnoj podjeli rada koja je suprotstavljena klasnoj.⁵⁶

Njemačka narodna skupina u Osijeku dobiva značajnu političku poziciju u srpnju 1941. postavljanjem Viktora Penza na mjesto drugog donaćelnika Osijeka. U kolovozu iste godine donesena je uredba kojom se u mjestima s izričito njemačkim stanovništvom postavljaju načelnici na temelju odluke Njemačke narodne skupine. Ondje gdje je stanovništvo bilo miješano, načelnici općina mogli su biti postavljeni samo u sporazumu s vodstvom Nijemaca. Prema ovom dokumentu, „Njemačka narodna skupina priznata je kao naročiti... dio Nezavisne Države Hrvatske i pravna osoba, pravnog značaja.“ Općine s izrazito njemačkim stanovništvom bile su: Hrastovac u kotaru Garešnica (Velika župa Bilogora), Ernestinovo, Jovanovac i Sarvaš /kotar (dalje: k.) Osijek/ te Krndija /k. Đakovo/ (u Velikoj župi Baranja).⁵⁷ U listopadu 1941. donesena je odredba o imenima njemačkih naselja i o pisanju njemačkih imena. Sva mjesta s više od 20% njemačkog stanovništva dobivaju ravnopravne službene oznake mjesta i uprave, dvojezičnost. Na području Velike župe Baranja ova odluka provodila se tek u lipnju 1942. Radilo se o mjestima: Adolfovo /k. Slatina/ – dobiva ime Adolfsdorf; Albertinovac /k. Našice/ – dobiva ime Albertinhof; Brezik /grad Virovitica/ – dobiva ime Georgshof; Ernestinovo /k. Osijek/ – dobiva ime Ernestinhof; Ivanbrieg /k. Slatina/ – dobiva ime Johannesberg; Jovanovac /k. Osijek/ – dobiva ime Johannesfeld; Josipovac /k. Valpovo/ – dobiva ime Ober-Josefsdorf; Kapan /k. Virovitica/ – dobiva ime Antonsdorf; Lukač /k. Virovitica/ – dobiva ime Lukasdorf; Našička Breznica /k. Našice/ – dobiva ime Deutsch-Bresnitz; Osijek /grad/ – dobiva ime Esseg; Retfala /k. Osijek/ – dobiva ime Rieddorf; Sarvaš /k. Osijek/ – dobiva ime Hirschfeld; Vučevci /k. Đakovo/ – dobiva ime Wolfstal. U svibnju 1941. folksdojčeri u Bačkoj,

⁵⁶ DAOS, HR-DAOS-47, Velika župa Baranja, Državni izvještajni i promidžbeni ured kod Predsjedništva vlade, Zagreb 5. 2. 1942. okružnica br. 2.; vidi i SCHMITT 1996: 47 i d.; NEUMANN 1974: 60-61, 63-66, 68; o razvoju ideje rasnog ugovora vidi LUSANE 2003: 18-20; SMITH 2003: 60; BETHKE 2009: 254, 412, 580-581; ISTI 2013: 255-256.

⁵⁷ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, omot 1941., Njemačke općine, postavljanje činovnika, 2. 8. 1941.

nezadovoljni razvojem situacije u Vojvodini, zahtijevaju u slučaju plebiscita protiv mađarske okupacije Vojvodine, ili uspostavu Dounaustata ili priključenje NDH.⁵⁸

U vjerskim su pitanjima Nijemci katolici zahtijevali svećenike koji bi mise držali na njihovu jeziku. Pritužbe na zanemarivanje vjerskih potreba Nijemca odnosile su se na slabo obrazovane svećenike koji i ne poznaju njemački jezik, ali i konstatacije da Nijemci vide svećenika jedino kada bogat čovjek umre.⁵⁹ Česta prepiska između Hefera i đakovačkog biskupa Akšamovića oko problema organizacije vjerskih prijelaza (prisilan prijelaz osoba s pravoslavne vjere na katoličku – prema tadašnjim uredbama, Srbi su smjeli prijeći isključivo na katoličku vjeru) otkriva nam i složenu problematiku veza između vjere i nacije, Nijemaca i Hrvata. Biskup Akšamović 1. svibnja 1942. šalje dopis Heferu o postavljanju svećenika Berkovića za upravitelja rimokatoličke župe u Dalju. Akšamović kaže da je on Dalmatinac koji ne poznaje mentalitet domaćih Hrvata i njemački jezik, a da je metode kojima se služio u radu uvježbao radom s prelaznicima. Kada bi u Dalju postojala prelaznička župa, onda bi Berković bio idealna osoba, no „budući da u Erdutu i Dalju živi 2.500 Hrvata i 1.500 Nijemca, rezultat njegovog rada bio bi nezadovoljavajući.“ Navodi mu primjer Tenje, sela pored Osijeka, gdje je za kapelana postavio Jungerta, „kome svi odaju priznanje da ravnotežu i sklad između Nijemaca, Hrvata i prelaznika provodi na zavidan način.“ Nijemci su, prema državnim uredbama, dobili „proširenu službu Božju uz potrebu njemačkog jezika“ pa bi postavljanjem Berkovića, kaže Akšamović, „nastao jedan jaz i Nijemci bi se otuđili župi i tako bi za kratko vrijeme otpad na protestantizam bio gotova činjenica“.⁶⁰

Nezadovoljstva savezništvom – žalbe različitih osoba i institucija

Stupanj homogenizacije koju su nacisti postigli unutar vlastitog naroda bio je daleko veći u usporedbi s Hrvatima koji su se mahom opredjeljivali za HSS pa Nijemcima u cjelini nisu mogli kotirati kao pouzdan saveznik. Sukobi koji izbijaju između pripadnika Njemačke narodne skupine i Hrvata bili su lokalni,⁶¹ no upravo su tu Nijemci živjeli pomiješani s drugim narodima ili u kompaktnim skupinama, gdje im je ustaška vlast dala autonomiju – načelnike i donaćelnike

⁵⁸ Isto, HR-DAOS-6, Poglavarstvo grada Osijeka, spis 29314, 8. 6. 1942., Njemačka imena mjesta s više od 20% njemačkog stanovništva, hrvatsko i njemačko ime ravnopravne službene oznake; Isto, HR-DAOS-1177, kut. 17, omot Posjet mađarske delegacije, Izvještaj iz Bačke; vidi i GEIGER 2001: 147.

⁵⁹ Usp. BETHKE 2009: 186.

⁶⁰ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 14, Dopis Biskupske kancelarije u Đakovu županu Heferu od 1. 5. 1942.

⁶¹ GEIGER 2001: 147, 150; usp. KISIĆ-KOLANOVIĆ 2003: 191-197, 202.

općina.⁶² Odnos između ustaških vlasti i pripadnika Njemačke narodne skupine nije bio ni ravnopravan ni prijateljski, iako su se propagandne ustanove trudile da ga takvim prikažu. To što su netrpeljivosti, nesuglasice i sukobi bili lokalni proizlazi iz činjenice da ih vlasti nisu htjele sintetizirati, kako bi se radilo o nizu nepovezanih, lokalnih slučajeva.

Pitanje ravnopravnosti saveznika pucalo je na nizu sukoba interesa, ali i uzajamne netrpeljivosti na terenu. Primjerice, gradsko poglavarstvo Osijeka u lipnju 1941. zaprima prijavu „više Hrvata“ kako su članovi *Kulturbunda* iz „kožare“ (Tvornica za štavljenje koža u Osijeku) dva puta vozili puna transportna kolica raznovrsnih koža (đonova, natplatnjača, podstave od kože itd.) u prostorije *Jugendheima* (bivša židovska škola). „Mi Hrvati ne možemo bez kupona dobiti ni jedan džon, a ovi domaći Nijemci zar da bez kontrole vlasti, svojim članovima dijele bezgranično kože za čizme i cipele...?“⁶³

Kao primjer može nam poslužiti i sukob koji je u Našicama nastao između pripadnika Njemačke narodne skupine Adama Probst i člana ustaškog pokreta Antuna Štarka. Izvještaj podnesen mjesnoj organizaciji Njemačke narodne skupine potpisuju ustaški logornik Olivari i njegovi pobočnici – opat Sidonije Scholz, gvardijan franjevačkog samostana u Našicama, i Stjepan Pavlović, obrtnik. Štark je kao povjerenik radnje „Singer-Ripp“ (židovski vlasnici bili su izvlašteni) dao otkaz Pavi Ksellmanu jer poduzeće više nije posjedovalo konje pa nije trebalo kočijaša. Idućeg dana, 2. listopada 1941, u radnju dolazi Adam Probst i zahtijeva od povjerenika da se Ksellmana vrati na posao. Kada mu je rečeno da to nije moguće, Probst je Štarku zaprijetio da će ga odvesti u zatvor u Osijek. Štark, „koji je ispravan Hrvat i čestit čovjek, no vrlo nagle naravi“, na ovo je veoma burno reagirao i Probstu opalio dva šamara. Štark je nakon toga otišao u kotar, a Probst i Ksellman vraćaju se ponovno u radnju naoružani. Kada su saznali da povjerenik nije u radnji, uputili su se u kotar, gdje su pred nadležnim osobama nazvali Štarka komunistom i drugim pogrđnim imenima, a bilo je i potezanja za „samokres“. Predstavnik ustaškog logora u dopisu našičkim Nijemcima dodaje kako je Probst poznat kao čovjek koji je bio „slugan svih protuhrvatskih režima, koji danas traži zaštitu svoje kaljave političke prošlosti pod zaštitom dičnog i nepobjedivog Velikog Njemačkog Naroda.“⁶⁴ Do vremena kada su u Našicama odvodili Židove (lipanj 1942), Adam Probst je već bio „grupni-firer“.⁶⁵ To ukazuje na položaj moći suprotstavljenu namjerama ustaša.

⁶² BARIĆ 2002: 110. Nijemci čine kompaktne skupine na području Đakovo – Vukovar – Vinkovci.

⁶³ DAOS, HR-DAOS-6, kut. 5188, O događaju u subotu 8. 6. 1941.

⁶⁴ Isto, HR-DAOS-1177, kut. 17, Ustaški logor Našice Velikom županu Heferu, 2. 10. 1941.; Isto, dopis Njemačkoj narodnoj skupini u Našicama od 2. 10. 1941.

⁶⁵ GEIGER 1999: 625.

Početak 1942. naložene su svim velikim župama drastične mjere štednje hrane i ostalih životnih potrepština zbog opasnosti od gladi. Velike župe imale su nalog da naredbe građanima da viškove koje imaju raspodijele onima koji nemaju hrane. Zabranjuje se slobodan otkup hrane i stoke jer je to dovodilo do „kaosa“ u cijenama. Zabranjuje se i isplata plaće poljoprivrednim radnicima u naturi – živežnim namirnicama. Traži se od župskih vlasti da vode kontrolu nad ljudima koji se bave ilegalnim otkupom hrane. Apelira se i na kotarske i župske urede da hrana koja se dijeli potrebitima u cijelosti i bude njima raspodijeljena ne završi na crnom tržištu.⁶⁶ Vijest da se pripadnici Njemačke narodne skupine ne pridržavaju navedene uredbe odjeknula je veoma loše. Hefer 3. travnja 1943. podnosi izvještaj Ministarstvu narodnoga gospodarstva o tome kako Zapovjedništvo Njemačke pripremne bojne u Mandićevcu na svoju ruku i po svojim cijenama otkupljuje hranu. Iz područne općine Drenje za svoje potrebe otkupljuju čitavu zalihu masti – 11 metričnih centi „koje je općina skupila prema postojećim propisima Zajednice za promet stokom i stočnim proizvodima.“ Za potrebe svojeg zapovjedništva obilaze u Mandićevcu od kuće do kuće i „gdje god nadje kući stoku govoreći, da njima mora biti mesa“. Stoku su na isti način kupovali u Pridvorju i Preslatincima u Općini Drenje, stoga Općina više nije mogla udovoljiti zahtjevima legalnog otkupa. Hefer u izvještaju moli da se onemogućí ovakav princip samoopskrbe, a da se „o onom što je ta vojna posada od naroda uzela obćini Drenje uzme u obzir“ kako ih se ne bi teretilo zbog ilegalnog postupanja.⁶⁷

U međuvremenu učestale su pritužbe seljaka iz Gorjana pripadnika Njemačke narodne skupine na ponašanje njihovih suseljana Hrvata da samo Nijemci pridonose pobjedi. Bono Kovačević 15. svibnja 1942. napada Mathiasa Geigera u općinskom uredu. Nijemci su osnovali mljekarsku zadrugu i njihovo se mlijeko ne otkupljuje po općevrijedećim propisima. „Boga vam Švapskog, što vi tu hoćete!?“ , dok se općinski bilježnik smjesta uklonio kako ne bi bio svjedokom verbalnog napada. Kovačević 31. svibnja pred općinskim uredom napada mjesnog vođu Geigera ponovno zbog otkupa mlijeka, „vićući da mi Nijemci od 1. lipnja ne smijemo više prikupljati mlijeko“⁶⁸, da se u Hrvatskoj ne pozdravlja s „Heil Hitler!“ „jer da je ovo Hrvatska“. To je rekao u prisutnosti mnogo ljudi, a od Nijemaca bili

⁶⁶ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 14, Dopis Ministarstva za obrt, veleobrt i trgovinu od 7. 1. 1942., br. V. T. 1/1942. Vrlo tajno.

⁶⁷ Isto, kut. 17, Velika župa Baranja Ministarstvu narodnog gospodarstva, 1199-I-1943. Predmet: Mandićevac obćina Drenje Njemačka pripremna bojna samoopskrba, 3. 4. 1943.; PANAYI 2000: 159-160. Radi se o takvom tipu države u kojoj čisti arijevac ima svijet pod svojim nogama sve dok je poslušan.; KALVOKOREZI I VINT 1987: 179-180.

⁶⁸ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, Proćelniku Okruga „Unterdrau“ Gorjani 1. 6. 1942.; o ovim događajima možemo čitati u GROZDANIĆ 1958: 16; GEIGER 2001: 150, 151. Nadrealnim zvući izvještaj Matiasa Geigera iz svibnja 1942. o lošem moralu u Hrvata, ako se ne uzme u obzir neprincipijelnost u otkupu.

su nazočni Josef Gilan, Anton Weiss, Peter Gantner i svi iz Gorjana. Dva dana ranije u Gorjanima, u kovačnici Nijemca Antona Weinandta, dolazi do verbalnog napada Marka Pavića na Seppa Amenta, a svjedok je bio i Jakob Zentner – sva četvorica stanovnici Gorjana. Pavić je bio pripit, okrenuo se Amentu i napao ga riječima: „Da vam vašeg Hitlera! Nikada on neće ući u Moskvu! Prije ćete svi vi Nijemci pogubiti glave. Doći će čas kada ćemo mi s Nijemcima obračunati. Nije to sve prošlo!“⁶⁹ Oba incidenta pripadnici mjesne Njemačke narodne skupine prijavljuju svojim nadležnim tijelima – okružnim pročelnicima – i mole da ishode „posredovanje hrvatskih vlasti“. Za Kovačevića dodaju da je loš čovjek, da provocira, iako je oženjen i otac petero djece, kako proklinje sav njemački narod i sve što je njemačko, da i inače napada ljude koji ga se klone kako se ne bi s njime sukobili. Za Pavića je Mathias Geiger sastavio nešto općenitiju pritužbu: „Mi Nijemci tražimo svaku priliku za suradnju s Hrvatima, ali je to nemoguće kada nas se pri svakoj njemačkoj riječi napada. Smatramo podnošenje ove prijave za svoju dužnost, da krivci budu kažnjeni po zaslugi.“⁷⁰

Prilikom odvođenja Roma u Jasenovac, neki seljak Csanaday iz Ladimirevaca izjavljuje da su sljedeći na redu Hrvati. Kada je takva „alarmantna“ vijest došla do Hefera, on je hitro reagirao dopisom osječkom *Kreisleiteru*⁷¹ Stefanu Skreptschuku. Ovaj mu 5. lipnja odgovara: „Što se tiče seljaka Csandaya ne otklanjam mogućnost da se je mogao nekako nezgodno izraziti, pod uplivom zakona akcije i reakcije.“ No, dodaje kako su upravo Hrvati ti u čijim je glavama stvorena ideja „o iseljavanju jednog autohtonog naroda“, misleći pri tome na Srbe. Nijemci su „sretni što im je konačno priznata ravnopravnost, koja im je toliko dugo bila prikraćena.“ Nastavlja: „Mi znamo da smo sa Hrvatima sudbinski povezani na život i smrt, na biti i ne biti. Pobjeda iza velike borbe, koju sada vodi naš njemački narod za jednu bolju budućnost cijele Europe, biti će ujedno i pobjeda hrvatskog naroda, isto tako kao što bi protivno značilo neminovnu propast njegovu.“ Skreptschuk nastavlja da ako je i bilo određenih izjava, kako su one proizašle iz činjenice da Hrvati još uvijek nisu shvatili da su im Nijemci saveznici. „Nažalost, ta spoznaja nije još duboko prodrla u dušu hrvatskog naroda, kako bi to u zajedničkom interesu bilo poželjno.“ Pri tome dodaje kako to opet nije ni čudno, dok se „hrvatski dužnosnici javno šetaju u po bijela dana sa židovima!“ „Mogao bih Vam, gospodine Veliki Župane navesti na desetke raznih incidenata na štetu Nijemaca i naših stečenih potreba, ali mislim da mi je dozvoljeno primijetiti da iz mnogih glava, čak i iz onih inteligencije nije ishlapila nebulozna ideja i panslavizam, i da je ovaj novi svjetski

⁶⁹ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, A. Z. 3781-42-Sk/B. Okružnom vodstvu Unterdrau, Gorjani 1. 6. 1942.; GROZDANIĆ 1958: 16; o sukobima u Đakovštini vidi GEIGER 2001: 150 i d.

⁷⁰ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, A. Z. 3781-42-Sk/B. Okružnom vodstvu Unterdrau, Gorjani 1. 6. 1942.

⁷¹ Naziv za političkog komesara Nacionalsocijalističke njemačke radničke partije.

rat samo borba Slavena sa Germanima i da će iz njega svakako morati rezultirati pobjeda Slavenstva. Tu bi promičba trebala pokazati svoju odgojnu snagu!⁷²

Članovi nacističke stranke u Osijeku⁷³ Beusch i Engeser zamjerili su velikom županu to što prigodom Hitlerova rođendana na zgradi županije nije bila izvješena zastava. Ovu je obavijest Hefer dobio 11. svibnja 1942. od ustaškog stožernika u Osijeku Kamila Krvarića: „Vele, da je vodstvo ovdašnje Njemačke narodne skupine ovaj propust prijavilo preko Gauleitera⁷⁴ Florijana, s kojim su u nedjelju bili na objedu, a na taj će način ova prijava stići do Berlina. Poznato je, da je zagebački krugoval na dan Hitlerova rođendana u više navrata tokom prije podneva objavljujvala odredbu, da se imaju izvjesiti zastave.“⁷⁵

O događaju o kojemu je Matilde Beck dala izjavu 9. lipnja 1942, a u vezi s iseljavanjem Roma iz Kravica i Josipovca, Hefera je obavijestilo vodstvo Njemačke narodne skupine u Osijeku. U nastavku ćemo u kratkim crtama opisati ove događaje. Matildein susjed Stefan Kontanc pozvao je svoje sustanare „da si idemo pogledati cigane“ koji su tada u koloni prolazili Ružinom ulicom. „Ja sam tada rekla, Bože, nikada u životu nisam vidjela toliko cigana na okupu! U našoj grupi nalazio se i Hrvat Dragutin Krstić i njegova žena, rođena Njemica, imenom Braun kao djevojka. U to je iz gomile cigana istupila jedna ciganka, pristupila Krstićevoj, zagrlila je i poljubila. Obije žene su počele plakati. Scena je bila više smiješna nego žalosna. Tu je među prisutnima nastala graja i riječkanje na što sam ja primijetila: ‘Kud će kuga nego na svoj rod!’ To sam naumice rekla da pogodim Krstićevu ženu, koja je napram Nijemcima neprijateljski raspoložena. Maria Dugački, supruga Ivana Dugački, pripadnika Njemačke Narodne skupine, koji je zet kućevlasnika, prepirala se sa Krstićem. U to je izašla iz kuće Krstićeva kći, Terezija, i doviknula gospodji Dugački na njemačkom jeziku: ‘Gospodjo Dugački, Hitler još nije pobjedio! Jednog dana ćete i Vi tako marširati kao i ovi cigani, a onda ćemo se mi smijati!’ – Stara Krstićka je na njemačkom jeziku nastavila: ‘Najprije ste iztjerali židove i sa njima cirkus pravili, a sada to isto radite i sa ciganima! Ali neće dugo potrajati, pa ćete i vi tako marširati, a mi ćemo se smijati.’ Na to sam

⁷² DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, Deutsche Volksgruppe im Unbhängigen Staate Kroatien Kreisleitung Unterdrau Velikom Županu od 10. 6. 1942. Vijesti da su i Hrvati na redu za iseljavanje u Bosnu ili na Karpate uzbukivale su javnost i zablježene su u više navrata tijekom svibnja/lipnja 1941., vidi GEIGER 2001: 150.

⁷³ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, Poziv velikom županu na ručak sa Friedrich Karl Florianom 3. 5. 1942. U dopisu se jasno u naslovu vidi naziv: *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Auslands-Organisation Landesgruppe in Kroatien Ortsgruppe Osijek*. Stranka je imala telefonski broj, a sjedište je bilo na adresi Markovićeve 1, Osijek II.

⁷⁴ Naziv za višeg stranačkog dužnosnika nacističke stranke. Friedrich Karl Florian bio je *Gauleiter* okruga Düsseldorf.

⁷⁵ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, D/M dana 11. 5. 1942. Osijek. Kamilo Krvarić Stjepanu Heferu.

ja na sve prisutne upravlja pitanjem da li Nijemci kod svega toga imaju kakova posla ili to se naređuje po hrvatskim zakonima koji su za sve nas podjednako obavezni. Krstić se derao na mene i vrijedjao me prostim riječima koje ne mogu ponoviti. Bila sam uzrujana i ogorčena. Rekla sam mu, da se ponosim s tim što sam Nijemica i upitala ga, da li ima među ciganima koji bi nosio i njemačko ime, dočim se svaki drugi ciganin zove Krstić. Na to je Krstička počela ponovno vikati i prijetiti se, da će mi se osvetiti.“ Matilde Beck je uz ovu priču dodala i ono što se „okolo govori, da su za svu oskudicu koja vlada u Hrvatskoj krivi samo Nijemci, jer se njima moraju predavati sve životne namirnice.“⁷⁶

Dopis Artukoviću i Lorkoviću i neki spisi o postupcima Njemačke narodne skupine do Heferova odlaska s položaja velikog župana

Hefer se 11. srpnja 1942. odlučuje na slanje izvještaja o postupcima Njemačke narodne skupine i posljedicama koje oni, prema njegovu mišljenju, imaju na opće prilike na području Velike župe Baranja. Dopis šalje Ministarstvu unutarnjih poslova na ruke Andrije Artukovića, kao i Ministarstvu vanjskih poslova na ruke Mladena Lorkovića. Obavještava ministre da se do sada suzdržavao od posebnih izvještaja, pritužbi i prigovora. Nadao se normalizaciji i usklađivanju odnosa Njemačke narodne skupine prema Hrvatima, no prilike su krenule u neželjenom smjeru. Izvještajem želi upozoriti na neke nezgodne pojave koje su postajale sve češće, a koje „nema sumnje, odalečuju ovdašnje Hrvate od Niemaca“. Hefer se nadao kako će njegov izvještaj pomoći „da se sadanjem nesnosnom stanju učini kraj“.⁷⁷

Na ovakav potez odlučio se zbog „neprijateljske“ propagande partizana koji po selima ističu „kako pripadnici Njemačke narodne skupine zauzimaju sve više maha u svojim bezobzirnostima prema hrvatskom življu, da čak zahvaćaju i u samu državnu vlast, te da to najbolje pokazuje, kako će Hrvatima biti onda, kada Niemci pobiede, jer da će onda biti pod potpunom vlašću Njemačke narodne skupine, odnosno Niemaca uopće.“ Radilo se, prema Heferu, o postupcima pojedinih pripadnika Njemačke narodne skupine koji su bili takvi da su bez problema mogli poslužiti partizanima kao propagandno sredstvo za unošenje nemira „u našem življu“. „Svi čimbenici ove Župe, koji su bili među narodom, kao i ja osobno, ustanovili smo, da naš hrvatski živalj doista bolno gleda stanovite čine i djelatnosti pojedinih mjesnih skupina i pojedinih dužnosnika Njemačke narodne

⁷⁶ Isto, Iskaz Matilde Beck pod zakletvom, A. Z. 3854-42-H/B; GROZDANIĆ 1958: 17; VOJAK, PAPO I TAHIRI 2015: 183.

⁷⁷ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, Postupci njemačke narodne skupine i njihov odraz na opće prilike na području Velike župe Baranja, 11. 7. 1942. Dokument je objavljen i u: HREČKOVSKI 1963.

skupine, što će biti vidljivo iz priloga, u kojem će se nabrojiti pojedini slučajevi nedopustivih zahvata, podhvata i djelatnosti tih skupina i pojedinaca.⁷⁸

Smatra da je osnovni problem nastao dolaskom na vodeće funkcije Nijemaca iz Bačke i Banata u Slavoniju, a za koje se može tvrditi da ne vole Hrvate. Njima pridodaje i one domaće Nijemce koji su tijekom međuratnog razdoblja sudjelovali u radu protuhrvatskih stranaka, „a koji su sada pripadnici Njemačke narodne skupine, u koje naš živalj ne dira, niti želi dirati, ali je sasvim razumljivo i prirodno da se u našem življu budi i ponos Hrvata i ponos čovjeka, kada im ti i takvi danas tu i tamo pogrđuju njegovo hrvatsko ime... ne provode stanovite zakonske odredbe i propise, a da pri tome nemaju ni straha, ni osjećaja, da bi bili pritegnuti na odgovornost, jer smatraju, da se u njih kao pripadnika Njemačke narodne skupine ne smije dirati.“ Kada su zbog nekih kažnjivih ispada, kaže Hefer, državne vlasti morale reagirati, onda bi sa svih strana nastupile intervencije i prijetnje, a na kraju se izgređnicima ništa ne bi dogodilo. Ovo je izazivalo nezadovoljstvo „hrvatskog življa“, osobito na području kotara Đakovo i Virovitice. Ovdje je nastalo teško raspoloženje „...da nije rietko, da se čuje, kako se oni boje za budućnost.“ Govore: „...a što će tek ovi naši Nijemci raditi onda, kada Njemačka pobjedi, kada sada već ovako postupaju?“⁷⁹

Nesuglasice nastaju prije svega oko diobe školske imovine, i to u selima u kojima su škole gradili Hrvati „u koja su se Niemci doselili prije desetak godina“. Postupci pojedinaca bili su toliko isključivi da su odbijali i kad im se nudila neka druga mogućnost rješenja školskog pitanja. Tražili bi provedbu diobe, „...iako im je bilo jasno, da se radi zapravo o diobi imovine, koje su stvorili djedovi samih Hrvata“. Daljnje nesuglasice nastaju uslijed mobilizacije u domobranske jedinice, kada se „potajno agitiralo, da ne će morati služiti u hrvatskom domobranstvu nitko, tko je pripadnik Njemačke narodne skupine.“ To je vodilo tome da su se Nijemcima izjašnjavale i osobe koje su imale jednog djeda ili baku Nijemca. „Zato nije riedak slučaj, da od polaznika njemačkih škola ne govori njemačkim jezikom u brojnim slučajevima ni 70% djece.“ Kada su se Nijemci počeli novačiti u *Einsatzstaffel* „te kad su ih počeli oblačiti, redovito su oni bili bolje obučeni nego li naši domobrani, barem u prvo vrijeme, iako su odjeću i obuču primili od naše Države, a sve je to našim ljudima udaralo u oči i bolilo ih je.“ Ako bi se slavio nekakav hrvatski državni praznik, Nijemci ne bi izvjesili niti jednu hrvatsku zastavu ili hrvatsko obilježje, osim njemačkog nacionalsocijalističkog. Kada bi se održavale njemačke svečanosti, tada bi se „u govorima isticala osobita vrijednost njemačke rase, što je također Hrvate bolilo i zabrinjavalo.“⁸⁰

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

Najviše nezadovoljstva izazvala je pojava nejednakosti u prehrani između Nijemaca i Hrvata. U hrvatskim selima na području Velike župe od početka rata bile su provedene tri rekvizicije živežnih namirnica da bi Nijemci svaki put bili pošteđeni. U hrvatskih seljaka ovo je izazvalo prilično nezadovoljstvo, pogotovo zato što je bilo očigledno „da njemački živalj materijalno daleko bolje živi od hrvatskog ... u istim prilikama.“ Hefer pozdravlja obećanje njemačkih saveznika da će samo od svojih pripadnika prikupljati potrebne namirnice, no prosvjeduje zbog načina. „To se izvršuje preko poziva /apela/ u blagim oblicima, a to davanje nema ono značenje, što je imala rekvizicija po hrvatskim selima.“ Aprovizacije koje su se slale siromašnom stanovništvu dijelile su se ravnopravno, no bilo je slučajeva da su Nijemci prikupljene namirnice dijelili svojim pripadnicima i nisu viškove predavali državnim otkupnim postajama. „Istina je, da Vodstvo Njemačke narodne skupine daje javno svojim pripadnicima upute, da imaju poštivati sadanje stanje i zakone u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.- Medjutim se mora stvoriti dojam, da pripadnici primaju i druge upute tajne prirode, jer se obzirom na poznatu stegu Niemaca i smisao za red i zakonitost nema drugog razjašnjenja za neprekidne događaje i slučajeve, u kojima nije došlo do poštovanja nego čak kršenja postojećih zakona i propisa.“⁸¹

Žali se i na pisanje novina *Grenzwacht* Njemačke narodne skupine da je ustanovljeno kako se ne objavljuju zakonske odredbe i naredbe koje imaju opći karakter obvezan za sve državljane NDH. Žali se na neloyalnost u borbi protiv partizana, navodi slučaj u okolici Đakova, gdje su na poziv ustaškog logora pripadnici Njemačke narodne skupine odgovorili kako njihovi ljudi ne znaju pucati. Iako su bili opremljeni oružjem, ustaškoj Pripremnoj bojni nisu htjeli ustupiti naoružanje, „ali su tražili intervenciju, kada je bilo ugroženo jedno selo pretežito s njemačkim življem.“⁸²

U završetku uvodnog dijela izvještaja Hefer piše: „Ovo pitanje zadire i u naš unutarnji i u naš vanjsko-politički život.- Ovakvi postupci pojedinaca i pojedinih skupina iz Njemačke narodne skupine predstavljaju najpodesniju promičbu za naše unutarnje i vanjske neprijatelje...“ „Trebalo bi stoga osobito upozoriti na to, da dužnosnici Njemačke narodne skupine, koji su došli ovamo iz nehrvatskih krajeva, budu temeljito upućeni u dosadanje odnose između Hrvata i Niemaca koji su uvijek bili korektni i na visini...“ Dodaje ipak kako je uvjeren da se bez temeljite promjene osoba u vodstvu Njemačke narodne skupine neće uspostaviti oni odnosi koji nužno moraju postojati. „Ja sam osobno pokušao uzpostaviti takve odnose zajedničkim dogovorima i konferencijama, no nažalost i poslie takvih sastanaka ostalo je sve po starom.“⁸³

⁸¹ Isto.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

U nastavku dopisa ministrima Hefer navodi slučajeve koji postoje u izvješćima vlasti, dok je sličnih slučajeva bilo na čitavom području Velike župe Baranje i više.

Na godišnjicu uspostave NDH nije se moglo uočiti u čisto njemačkim naseljima da se obavljaju bilo kakve pripreme za obilježavanje ovog datuma. Nasuprot tome, „ustaškom pokretu skloni Niemci, u selu Jovanovac, kotar osječki, došli su sa svojim obiteljima na proslavu u Osiek. – Posljedica je toga bila, da su im kroz dvije noći lupani prozori, vjerojatno po pripadnicima Njemačke narodne skupine.“ Vatrogasci u selima Ernestinovo i Jovanovac, dok se nisu umiješale ustaške vlasti, nisu skinuli oznake bivše države sa svoje vatrogasne zastave. U Josipovcu su pripadnici Njemačke narodne skupine nasilno iselili hrvatsku učiteljicu iz stana i uselili svojega učitelja. Prilikom proslave Pavelićeva imendana koji se slavio dva dana, od njemačkih predstavnika sudjelovala su dvojica niže rangirana koja su se u svemu držala po strani. Vođa Njemačke narodne skupine Branimir Altgayer nije prisustvovao. Idućeg dana, 14. lipnja 1942, bila je u Osijeku manifestacija polaganja kamena temeljca Njemačkog doma (podignutog židovskom kontribucijom⁸⁴). Na tom je događaju Altgayer održao govor. Politički komesar Skreptschuk je od prisutnih pozdravio velikog župana Velike župe Vuka sa sjeđištem u Vukovaru, Jakoba Elickera, državnog ravnatelja Altgayera, a tek potom ostale predstavnike vlasti. Podžupana Velike župe Baranja uopće nije spomenuo. *Kreisleiter* Skreptschuk je tri puta uzviknuo „Sieg Heil“, jedanput za Führera, jedanput za Altgayera i jedanput za Antu Pavelića. Nakon pozdrava odsvirala se njemačka himna „i tek kada je Kreisleiter dao znak očima i pokretom ruku, bila je odsvirana i hrvatska himna, ali slabo i neujednačeno.“ Hefer smatra da hrvatsku himnu nisu ni namjeravali odsvirati, a to su učinili zato što je na skupu sudjelovao i „pročelnik Državnog izvještajnog i promičbenog ureda Rieger“ koji se našao u Osijeku jer je govorio na obilježavanju poglavnikova imendana. „U povelji, koja je uzidana, nigdje se ne spominje, da je gradnja počela za vrijeme vladavine Poglavnika.“ Nakon postavljanja kamena temeljca, tijekom večeri je Osijekom patrolirala ophodnja *Einsatzstaffela*, sastavljena od trojice naoružanih vojnika, koja je „redom na ulici legitimala građane, pa čak i povjerenika Ustaške nadzorne službe u Osieku g. Benaka, i ako to ne spada u njezin djelokrug.“⁸⁵

U Ladimirevcima je povodom odvođenja Roma Hrvatima govorio stanoviti Petar Čanadi (Csanaday), član Njemačke narodne skupine: „Poslie cigana dolazite vi Šokci na red za selenje.“⁸⁶ U Pčeliću /k. Virovitica/, pripadnik Njemačke narodne skupine Dragutin Schielavy kvario je raspoloženje tamošnjih Srba koji su se prijavili za prijelaz na katoličku vjeru. U selu Kapan /k. Virovitica/ članovi

⁸⁴ GEIGER 1999: 602.

⁸⁵ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, Postupci njemačke narodne skupine i njihov odraz na obće prilike na području Velike župe Baranja, 11. 7. 1942.

⁸⁶ VOJAK, PAPO I TAHIRI 2015: 185.

Njemačke narodne skupine naoružani puškama upadaju u školu i deložiraju hrvatskog učitelja da bi uselili svojega. U Podgoraču /k. Našice/ njemački je učitelj u proljeće 1942. napao hrvatskog učitelja Hercega u pratnji jednog Nijemca seljaka pa su mu rekli: „Za nas ne postoje nikakve odluke.- U Hrvatskoj imaju Niemci 75% prava, a Hrvati 25%.“ Zbog spora oko škole ovdje je došlo i do tučnjave djece, a tamošnji Nijemci prijetili su hrvatskim učiteljima, svećeniku i ustaškoj dužnosnici Mandi Šuvaković da će ih otjerati u židovski logor te „da ih ni stotinu Poglavnika ne može spasiti“. U selu Sarvaš pripadnici Njemačke narodne skupine uhićuju Veselina Neškovića i odvođe ga u Osijek, gdje je čitav dan bio u zatvoru, a pušten je tek na intervenciju službenih vlasti. Razbijaju se prozori svim Nijemcima koji surađuju s ustaškim pokretom u selima Ernestinovo, Jovanovcu i Kravicama kraj Retfale. Osumnjičeni Jakob Veseli priznaje da je na predavanju u Njemačkom domu u Jovanovcu „Propagandaleiter Adolf Janković“ nagovarao prisutne da moraju vodećim Hrvatima „i njemačkim izdajicama lupati prozore svake večeri sve dotle, dok se ne povrate u Njemačku skupinu, te da Ustaški pokret u selu Ernestinovu ne smije postojati i uobće da Hrvatske ne će biti, nego da će biti njemački Reich“. Zbog razbijanja prozora ustaškim dužnosnicima u selu Kravice, došlo je do tuče između pripadnika ustaškog pokreta i Nijemaca. Pripadnici ustaškog pokreta hicima u zrak dali su upozorenje pripadnicima Njemačke narodne skupine da odstupe, na što su ovi „iz Josipovca pod vodstvom Josipa Weichera pohitali sa puškama u Kravice i tu prema kući Jakoba Reiningera opalili oko 30 hitaca.“⁸⁷

Slučaj ubojstva Marijana Vagnera, općinskog blagajnika u selu Vuka, povezan sa seoskim noćnim čuvarom Francom Bindelom, koji se dogodio 20. prosinca 1942, dodatno nam potvrđuje Heferove tvrdnje iznesene u izvještaju ministrima o nepoštovanju ustaških vlasti. O slučaju Hefer podnosi izvještaj Ministarstvu unutrašnjih poslova i vodi Nijemaca u Slavoniji – Hrvatskoj, Branimiru Altgayeru. Budući da se selo nalazi u kotaru Đakovo, na mjesto uviđaja 21. prosinca dolaze kotarski predstojnik Jelčić, logornik ing. Ivan Asančaić i predstavnik Njemačke narodne skupine dr. Ivan Engert kako bi proveli prvu istragu. O rezultatima istrage županov ured bio je obaviješten idući dan. Prema ovom nalazu, odgovornost za smrt pada na Franca Bindela. Prema izjavi učitelja Kirina, Vagner je na zov stražara Bindela izjavio: „Zar me ne poznajete?“ i pri tome još upitao: „Zar je to Hrvatska ili Njemačka?“ Bindel je zatim ispalio jedan hitac i ubio Vagnera. Druga verzija priče Bindelovo ponašanje opravdava tako da je „pok. Vagner čušio stražara Bindela, a ovaj da je na to reagirao pucanjem u njega.“⁸⁸

⁸⁷ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, Postupci njemačke narodne skupine i njihov odraz na obće prilike na području Velike župe Baranja, 11. 7. 1942.

⁸⁸ Isto, PRS. 3845-V.Ž-1942., 22. 12. 1942. Vagner Marijan, obćinski blagajnik iz Vuke ubijen po Franz Bindelu članu Njemačke narodne skupine u Vuki. Ministarstvu unutrašnjih poslova

Nakon ubojstva Bindel se uputio u Osijek, gdje nalazi utočište pri Njemačkoj pripremljenoj bojnoj. Idući dan vraća se u Vuku u društvu dvojice vojnika, da bi se navečer ponovno vratili u Osijek. Župske vlasti obraćaju se zapovjedniku *Einsatzstaffela*, bojniku Bugeru, da se Bindel izruči nadležnim vlastima radi provođenja daljnje istrage. *Kreisleiter* Skreptschuch iznosi mišljenje da je u trenutku držanja straže Bindel bio pod oružjem i da je u neku ruku bio vojno lice te ga se zbog toga ne bi smjelo predati nadležnim građanskim vlastima, već da mu treba suditi vojni sud. Na ovo župan odgovara da se, prema vojnom zakonu, vojnim licima ne smatraju čuvari i da treba poštovati zakone, ali i misliti na uznemirenu javnost. *Kreisleiter* na to odgovara da se slična situacija dogodila u Velikoj župi Livac – Zapolje, gdje je „jedan ustaša ubio tamošnjeg *Ortleitera* i da se protiv tog ustaše unatoč njegovih prijava ni do danas ništa nije poduzimalo.“ Nekoliko je trenutaka potom Hefera zvao „*Gruppenführer* Altgayer te je rekao u oštrom tonu, da su prilike u Vuki škandalozne, da Bindela neće izručiti oružnicima, jer da su oružnici rekli da će oni toga Švabu udesiti, već da će ga posle istrage predati sudu. – Pri tom nije omogućio, da bi potpisani (župan – op. a.) mogao doći do rieči, jer je zalupio sa brzoglasom.“ Na temelju optužbe o uroti protiv Bindela Hefer je odmah naložio najstrožu istragu, no u izvještaju ukazuje na nezgodan Altgayerov postupak „...jer se od strane hrvatskih državnih vlasti tražilo samo poštivanje postojećih zakona i primjena zakonitog mjerodavnog postupka, pošto se ipak radi o ubojstvu jednog državnog službenika od strane, po mom shvaćanju, jedne građanske osobe...“ Smatra kako je važno da mjerodavni sačuvaju hladne glave „da se još više ne oteža i onako teško raspoloženje, koje uzrokuje prava bjesomučna promičbena i oružana djelatnost partizana u posljednje vrijeme u ovim krajevima.“⁸⁹

Kao izvještaj koji potvrđuje navode o neprijateljskoj propagandi može nam poslužiti „Izvještaj o pokopu pripadnika Njemačkog *Einsatzstaffela*“, datiran 24. ožujka 1943. Heferu ovaj izvještaj daje na znanje stožerni pobočnik Mazur, a sastavio ga je stožernik Kamilo Krvarić. Radilo se o pokopu 23 Nijemaca regrutiranih u jedinice u sastavu Ustaške vojnice, poginulih u borbama s partizanima kod Kule i Vetova u kotaru Požega. Ovdje je, prema ovom izvještaju, „jedna satnija Njemačke bojne bila napadnuta od četiri partizanske brigade“. Od poginulih vojnika šestorica bila su iz Osijeka, dok su ostala 17-orica bila iz drugih

---

Tajništvu ministra Predsjedništvu vlade Zagreb, *Gruppenführer* Branimir Altgayer Osijek. U knjizi *Nijemci u Đakovu i Đakovštini* Vladimir Geiger iznosi potpuno drugačiju priču koju temelji na izvorima Muzeja Slavonije Osijek, Povijesni odjel, fasc. Prijave i zapisnici o konfliktima između ustaša i Švaba po raznim mjestima Slavonije 1942. Ovdje se ne spominje ničije ubojstvo, štovise, Vagnera ovdje nije ubio Franc Bindel, već su potonji i Stefan Hoffman bili zajedno s njim na straži, a sukobili su se i zaustavili Jozu Kopljara, ustašu. Vidi GEIGER 2001: 151.

⁸⁹ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, PRS. 3845-V.Ž-1942., 22. 12. 1942. Vagner Marijan.

mjesta. Ukop se održao 23. ožujka 1943. u četiri sata popodne, a organiziralo ga je vodstvo Njemačke narodne skupine. Povorka je kretala s glavnog kolodvora u Gornjem gradu u Osijeku „na domobransko groblje na 6 plato kola.“ Na poziv Njemačke narodne skupine sprovodu su se odazvali „svi predstavnici civilnih, ustaških i vojnih postrojbi“. Članovi su Njemačke narodne skupine u Osijeku bili pozvani da na svojim kućama izvjesu njemačke zastave. Povorka je išla „glavnim ulicama gornjeg grada kroz cielu tvrđu prema donjem gradu...“⁹⁰

Izvještaj koji podnosi Ustaški stožer u Osijeku „u povodu ove žalobne svečanosti smatra... svojom dužnošću upozoriti na dvie nezgodne činjenice.“ Drže kako ubuduće treba odustati od svečanih masovnih pokopa i „da se pale borce sahrani na najbližem groblju. Jedino ako obitelj palog borca želi prienos mrtvog tiela svoga člana, da se tome udovolji.“ Prijevoz poginulih iziskivao je radnje koje su otežavale u vojničkom i operativnom smislu, a čitava situacija bila je krajnje deprimirajuća. Masovan skup koji je izlagao sudionike velikom broju „potresnih scena... pred masom od više tisuća ljudi nije moglo djelovati ohrabrujuće, kako za njih, tako i za one, kojih su najbliži takodjer na bojištima.“ U stožeru pretpostavljaju da je ovakva manifestacija u režiji Njemačke narodne skupine trebala javnosti pružiti kao dokaz „da se i njeni pripadnici žrtvuju za Nezavisnu Državu Hrvatsku i Novu Europu“, da se radilo i o propagandnoj svrsi, ali učinak je, prema piscu izvještaja, bio suprotan – izazvao je „malodušje“.⁹¹

Nadalje, izvještaj analizira i druge antipropagandne poruke koje je „svečani sprovod“ izazvao. S obzirom na duboku pobožnost „našeg naroda prema mrtvima uobće, a napose prema palim borcima za dobro Domovine“, svečanost koja je bila bez vjerskih obreda izazvala je negodovanje. Posebno se isticala izjava dopukovnika Jakoba Lichtenbergera „da je borcima, koji su se tako junački borili i bez vjerskih obreda osigurana blažena vječnost“ jer je domaći narod „u tom strogo konzervativan“. Na komentare u publici nije se moralo dugo čekati, revniji su odmah primijetili da će ovakav događaj „neprijateljska promidžba sigurno iskoristiti u svoje svrhe“. Ovom sprovodu nije prisustvovao vođa Nijemaca Branimir Altgayer, ali izvještaj komentira sprovod koji se održao i dan ranije na domobranskom groblju kojemu je Altgayer prisustvovao: „... bila je improvizirana pozadina ukrašena zastavama i znakovima. Ta pozadina bila je postavljena tik pred križ na središtu groblja, tako da je križ došao u poledjinu i ostao podpuno sakriven, što je takodjer izazvalo u gradu razne komentare i prigovore.“⁹²

Povodom svečanog sprovoda od 23. ožujka izvještaj nastavlja kako su se roditelji nekih poginulih žalili jer njihovi pokojnici nisu bili pokopani na njihovim

⁹⁰ Isto, kut. 23, br. T 133, Izvještaj o pokopu pripadnika njemačkog *Einsatzstaffela*.

⁹¹ Isto, br. T 133.

⁹² Isto.

grobnim mjestima, tražeći da im se barem blagoslovi grob. Partizanska propaganda je povodom ovih manifestacija proširila vijest po gradu da će 24. ožujka 1943. „popodne biti ukop 47 domobrana i ustaša“. Ovo nije bila istina, no to je ipak ponukalo mase da se rasporede na ulicama i pred glavnim kolodvorom kako bi prisustvovali sprovodu, „tako da smo bili prisiljeni putem mjestnog razglasa tu viest demantirati.“⁹³

Do odlaska s mjesta velikog župana u listopadu 1943. Hefer prikuplja različite dopise o pokušajima folksdojčera da se ispišu iz redova Njemačke narodne skupine. Odnosi između odjeljaka ustaške vlasti u Osijeku također nisu bili posebno skladni. Prema Pavelićevoj direktivi, trebala je postojati suradnja između velikog župana, ustaškog stožernika i upravitelja Župske redarstvene oblasti. Ove tri službe trebale su se redovito sastajati i usklađivati postupanje. Stožernik Krvarić žali se na ponašanje upravitelja župskog redarstva Fulanovića koji provodi masovna hapšenja u Osijeku, koja nisu dala nikakav rezultat, a polučila su štetu za ugled vlasti. Krvarić se žali i na činjenicu da je za potrebe hapšenja Fulanović angažirao ustaše iz okolice (15 pripadnika Štirove bojne iz Đurđenovca), što se nije smjelo dogoditi bez dopuštenja Ustaškog stožera.⁹⁴ Hefer se i osobno sukobio s Fulanovićem i tražio njegovu smjenu od Artukovića, što je i uspio postići. U listopadu će iste godine Hefer biti povučen iz Osijeka u Zagreb iz dosad neutvrđenih razloga. Sačuvan je zapis potpukovnika Božidara Malčića iz kolovoza 1942. da ustaše nemaju u njega povjerenja, „da je nepouzdan, radićevac i slično“.⁹⁵ Predbacivao mu se popustljiv stav prema bivšim članovima HSS-a koji su uslijed promijenjenih okolnosti, izvjesnog gubitka rata, počeli „ljevičariti“, što je odmah značilo i popustljivost prema komunistima. Altgayerova optužba iz 1943. da je, zbog promjenljive ratne sreće, Hefer stao na stranu Židova nije imala mnogo smisla. Nakon svega, nije ostao niti jedan Židov koji je mogao potvrditi da je Hefer ikome doista pomogao. Sklonjen je s pozicije u Osijeku i zapravo promoviran u ministra poljoprivrede te će do kraja rata boraviti u Zagrebu.⁹⁶

⁹³ Isto.

⁹⁴ Izvještaj stožernika Kamila Krvarića Glavnom ustaškom stanu u Zagreb 9. VI. 1943., u: LAZIĆ 1968: 75-77.

⁹⁵ DAOS, HR-DAOS-1177, kut. 17, omot Žalbe na ustaše, domobrane, partizane, Postupak potpukovnika Malčića prema Velikom županu Heferu Tajništvu MUP-a: „Podpukovnik Malčić ne vjeruje nikome“, ... „između domobrana i ustaša jedina je razlika ta, što prvi predaju oružje partizanima, a drugi s oružjem pobjegnu pred partizanima“. Zbog toga su na Papuku partizani! Sastanak se vodio zbog oskudice u ogrjevu u Osijeku. Partizani sprečavaju sječu drveta, a u Čačincima bila je posada od 800 ustaša, s ostalim jedinicama oko 1000 ljudi.

⁹⁶ LEČEK 2008: 237-238; vidi BETHKE 2013: 374-375.

Zaključak

Hefer najranije od 1934. uočava prijetnju koju nacistička ideologija ima na političko svrstavanje slavonskih Nijemaca. Ovo odvajanje od interesa HSS-a odvija se u vrijeme kada je monolitnost hrvatskog seljačkog pokreta bila primjerom političkog konfrontiranja prema beogradskom režimu. Hefer nastoji u etnički miješana sela u vodstvo HSS-a postavljati Nijemce koji bi u svoj zadatak preuzimali obvezu osiguravanja da *Kulturbund* ne prijeđe u neprijateljske ruke. Folksdojčeri ovdje aktivno sudjeluju u ometanju aktivnosti nacističanog *Kulturbunda* i slično. Početkom 1941. *Kulturbund* šalje ultimatum Nijemcima u Banovini Hrvatskoj da se uključe ili će ih se smatrati izdajnicima. Nacistička propaganda i nasilje su u tom smislu učinili da većina Nijemaca popusti, a asimilacijska moć HSS-a postaje preprekom suradnje s mogućim saveznikom.

Nakon uspostave NDH prava Nijemaca povećavaju se, no nije se radilo o pravima nacionalnih manjina kao subjekta građanske države, nego o pravu korporacije Njemačke narodne skupine koja će, shodno nacističkoj ideologiji, nastojati podvesti sve svoje sastavnice pod volju vođe. Sukobi između ustaških vlasti i Njemačke narodne skupine nastaju oko distribucije arijanizirane imovine; ustaške vlasti ovdje nastoje zgrabiti što je više bilo moguće, dok će se predstavnici Njemačke narodne skupine boriti za svoj udio u plijenu.

U uvjetima ratne oskudice nezadovoljstva, optužbe, obračuni i ubojstva između saveznika na području Velike župe Baranja postaju nerijetka pojava. Dokumenti koje je Hefer prikupio govore o daljnjoj eskalaciji nezadovoljstva. Navedene pojave bile su, između ostalog, razlogom sve većeg opredjeljivanja domaćeg stanovništva, pa i nekih folksdojčera, za partizanski pokret. O spomenutom Hefer šalje izvještaj nadležnim ministarstvima NDH, no ovo nije polučilo nikakvog rezultata. Očito nadležnima nije bilo u interesu javno potvrditi činjenicu da ustaške vlasti nemaju nikakvu kontrolu nad Nijemcima, a da bi donošenje ikakvih mjera u smislu uređenja ovih odnosa polučilo većom štetom za interese ustaša.

Možemo konstatirati da arhivska građa potvrđuje i donekle produbljuje tezu o lošim odnosima između saveznika: ustaša i Njemačke narodne grupe, ali i nekadašnjih susjeda. O tome govore različiti izvještaji koje su sastavili Hefer i Altgayer. Sukobi više nisu bili lokalni jer su primljeni na znanje od strane upravnih vlasti koje zaključuju da je trend loš i kako nema naznaka da će završiti dobro. O tome svjedoče i mnogi dokumenti prikupljeni po različitim institucijama partizanskog pokreta, koji u istim i sličnim iskazima suprotne strane dobivaju na vjerodostojnosti. Lošim odnosima između susjeda svakako je pridonijelo i političko svrstavanje karakteristično za političke sukobe u Kraljevini Jugoslaviji. Fenomen asimilacije ovdje možemo izdvojiti kao bitan čimbenik koji je u konačnici doveo do najgore moguće indoktrinacije folksdojčera od strane nacista (u smislu kulture nije postojala alternativa).

Primjer podvojene lojalnosti folksdojčera ukazuje, u nekim mjestima, i na jalovost politike HSS-a prema manjinama, ali i na njezinu uspješnost, bez obzira na metode, posebice u Heferovu izbornom kotaru. Pri tome ne treba zaboraviti paravojne postrojbe seljačkog pokreta, za koje Altgayer iznosi da su imale i ofenzivan karakter. Arhivski izvori, s druge strane, pokazuju postojanje alternative spremne da operativno i propagandno djeluje u smjeru iskorištavanja netrpeljivosti između saveznika – ustaša i Njemačke narodne skupine u NDH. Heferovi izvještaji na nizu mjesta ukazuju na ovu činjenicu.

Bibliografija

Arhivski izvori

Državni arhiv u Osijeku

HR-DAOS-6, Poglavarstvo grada Osijeka.

HR-DAOS-47, Velika župa Baranja.

HR-DAOS-1177, Ostavština Stjepana Hefera.

Tiskani izvori

KRNIĆ Zdravko, Martin KAMINSKI (ur.). 1962. *Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 1*. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije.

HREČKOVSKI, Slavica i dr. (ur.). 1963. *Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 2*. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije.

LAZIĆ, Nada (ur.). 1968. *Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 6*. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije.

Literatura

BARIĆ, Nikica. 2002. Njemačka manjina u dokumentima banskih vlasti Banovine Hrvatske, 1939.-1941. *Časopis za suvremenu povijest* 2: 103-138.

BETHKE, Carl. 2009. *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918-1941 Identitätswürfe und etnopolitische Mobilisierung*. Wiesbaden: Harrassowitz.

BETHKE, Carl. 2013. *(K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-jüdischer Beziehungsgeschichte in Slawonien, 1900-1945*. Berlin: Lit.

BIBER, Dušan. 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 1933-1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

BIĆANIĆ, Rudolf. 1937. *Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873.-1895*. Zagreb: vlastita naklada.

BURLEIGH, Michael, Wolfgang WIPPERMANN. 2003. *The Racial State Germany 1933-1945*. New York: Cambridge University Press.

- CIPEK, Tihomir. 2015. Neposredna demokracija u ideologiji HSS-a. U *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova*, ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić, 13-26. Zagreb: Matica hrvatska.
- GEIGER, Vladimir. 1991. Nijemci u Hrvatskoj. *Migracijske teme* 7/3-4: 319-334.
- GEIGER, Vladimir. 1999. Saslušanje Branimira Altgayera vođe Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u Upravi državne bezbjednosti za Narodnu Republiku Hrvatsku 1949. godine. *Časopis za suvremenu povijest* 3: 575-638.
- GEIGER, Vladimir. 2001. *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.
- GEIGER, Vladimir. 2002. *Folksdojčeri: pod teretom kolektivne krivnje*. Osijek: Njemačka narodnosna zajednica – Zemałjska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2004. *Židovi u Zagrebu 1918.-1941*. Zagreb: Novi Liber.
- GRGIĆ, Stipica. 2015. Hrvatska seljačka stranka i lokalna samouprava Savske banovine (1935-1939). U *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova*, ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić, 99-112. Zagreb: Matica hrvatska.
- GROZDANIĆ, Milutin. 1958. *U ime Krista i Übermenscha*. Osijek: Društvo učitelja, nastavnika i profesora u Osijeku.
- HAS, Zdenko. 1965. Osijek i okolica u prvim danima NOB. U *Prilog građi za historiju NOP Slavonije 1941*, 253-262. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije.
- JANJETOVIĆ, Zoran. 2005. *Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- KALVOKOREZI, Peter, Gaj VINT. 1987. *Totalni rat*. Beograd: Rad.
- KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada. 2003. *Zagreb – Sofija. Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941-1945*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv – Dom i svijet.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 1976. Utjecaj fašizma na ekonomsko-socijalnu politiku Hrvatske do travnja 1941. U *Fašizam i neofašizam*, ur. Inoslav Bešker, 217-235. Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu.
- LEČEK, Suzana. 2003. Folksdojčeri i Hrvatska (republikanska) seljačka stranka 1918-1941. *Godišnjak Njemačke narodne zajednice* 10: 151-162.
- LEČEK, Suzana. 2008. Narodni poslanik Hrvatske seljačke stranke i njegov kotar: djelovanje Stjepana Hefera na osječkom i valpovačkom području (1924.-1941.). *Scrinia Slavonica* 8: 189-240.
- LEČEK, Suzana. 2015. Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918-1941). U *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova*, ur. Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić, 27-48. Zagreb: Matica hrvatska.
- LEČEK, Suzana. 2015a. Hrvatska seljačka stranka i Nijemci u Hrvatskoj (1918.-1941.). U *Nijemci u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj – nova istraživanja i perspektive. Zbornik radova*, ur. Enes S. Omerović, 241-267. Sarajevo – Zagreb – Tübingen: Institut za istoriju – Hrvatski institut za povijest – Zentrum zur Erforschung deutscher Geschichte und Kultur in Südosteuropa an der Universität Tübingen.

- LUSANE, Clarence. 2005. *Hitler's Black Victims – The Historical Experiences of Afro-Germans, European Blacks, Africans, and African Americans in the Nazi Era*. New York – London: Routledge.
- NEUMANN, Franz. 1987. *Demokratska i autoritarna država: studije o političkoj i pravnoj teoriji*. Zagreb: Naprijed.
- ODAVIĆ, Ravijola. 1967. Sabirni logor Tenje. *Slavonija u narodnooslobodilačkoj borbi: materijali naučnog skupa 25. i 26. novembra 1966. povodom 25-godišnjice ustanka*, 209-211. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije.
- PANAYI, Panikos. 2000. *Ethnic Minorities in Nineteenth and Twentieth Century Germany Jews, Gypsies, Poles, Turks and Others*. Harlow, GB: Pearson Education.
- PLESSNER, Helmuth. 1997. *Zakašnjela nacija: o političkoj zavodljivosti građanskog duha*. Zagreb: Naprijed.
- RADANOVIĆ, Milan. 2019. „Slavonijo, triput si gorila...“ *Kotar Podravska Slatina u Drugom svetskom ratu 1941-1945*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće.
- SCHMITT, Carl. 1996. Legalnost i legitimnost. U *Legitimnost demokratske vlasti: izbor radova*, 43-119. Zagreb: Naprijed.
- SMITH, Anthony D. 2003. *Nacionalizam i modernizam: kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- VOJAK, Danijel, Bibijana PAPO, Alen TAHIRI. 2015. *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.-1945*. Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“ – Romsko nacionalno vijeće.
- VOLNER, Hrvoje. 2008. Odnos poduzeća S. H. Gutmann d. d. prema sindikatima. *Studia lexicographica 2*: 101-126.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata. 2006. *Stradanja i pamćenja: holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*. Slavonski Brod – Osijek – Cerna: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Židovska općina – Pauk.

Stjepan Hefer's attitude toward the German minority in Slavonia from the mid-1930s to 1943

The paper deals with the attitude of Stephen Hefer toward the German minority in Slavonia from the mid-1930s to 1943. As a prominent political figure, Hefer strove to ensure the unity of Croatian and German peasants at the time characterized by the struggle to resolve the Croatian question in the Kingdom of Yugoslavia. Parallel to the growth and consolidation of the Croatian peasant movement, German cultural and social organizations inspired by Nazi ideology played a crucial role in positioning the Volksdeutsche politically. Hefer considers this a significant problem and therefore documents in his private archive various events that testify to conflicts and deteriorating relations between Croats and Germans. With the proclamation of the Independent State of Croatia, his role as grand prefect in the implementation of the Ustasha state's decrees, inspired by racial ideology, was formally bureaucratic. Still, the problem with the Germans became even greater. The phenomena documented by Hefer were among the reasons for the increasing orientation of the Croats in Slavonia to the Partisan movement.

Keywords: Hefer, Germans, Kulturbund, Croatian Peasant Party, Cultural Welfare Association of the Germans

Ključne riječi: Hefer, Folksdojčeri, *Kulturbund*, Kulturno i dobrotvorno udruženje Nijemaca, Hrvatska seljačka stranka

Hrvoje Volner
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Trg Svetog Trojstva 3
HR-31000 Osijek
hvolner@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

52

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2020.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 52, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Miljenko Šimpraga

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*